

SDRUŽENÝ ZLOČIN ČARODĚJNICTVÍ A ČESKÉ ZEMĚ

ZUZANA KOBRLOVÁ

Hovoří-li se o *čarodějnickém procesu*, předpokládá soudobá historiografie doznání alespoň k jednomu z pěti prvků tzv. *kumulatives Hexereidelikt* (*Cumulative concept of witchcraft*), kumulativnímu zločinu čarodějnictví. Tento překlad je sice odpovídající, avšak z jazykového hlediska poněkud kostrbatý. Pokud budu nadále hovořit o *kumulatives Hexereidelikt*, využiji termínu *sdružený zločin čarodějnictví*. Sdružený zločin čarodějnictví poskytuje záštitu pěti hlavním prvkům: *Teufelspakt*, tedy pakt s ďáblem, ke kterému můžeme zároveň doplnit odpadlictví od církve, *Teufelsbuhlschaft*, obcování s ďáblem,¹ *Hexensabbat*, noční sabat čarodějnic, *Hexenflug*, let povětří, a konečně pátý element *Schadenszauber*, užití škodlivé magie s negativním dopadem na hospodářství včetně domácího zvířectva, dále poté na konkrétní osoby či celé společenství.² Nutno podotknout, že takto nastíněnou charakteristiku

¹ Překlad tohoto termínu je poněkud obtížný. *Buhlschaft* lze přeložit obecně jako milostný vztah v negativním slova smyslu, například ve smyslu zakázané lásky. Nejvhodnější se mi proto jeví užití pojmu *obcování s ďáblem*, neboť tento je již v českém prostředí zaveden a užíván, avšak protozatím nebyl prezentován analogicky k termínu *Teufelsbuhlschaft*.

² „...*kumulative Tatbestandsauffassung des Hexereidelikts, bestehend aus den fünf Haupt-elementen Teufelspakt (und damit verbunden Apostasie), Teufelsbuhlschaft, Hexensabbat, Hexenflug und Schadenszauber ...*“, Sauter, Marianne: *Hexenprozess und Folter. Die strafrechtliche Spruchpraxis der Juristenfakultät Tübingen im 17. und beginnenden 18. Jahrhundert*. In: *Hexenforschung* 13, 2010, s. 64. O této problematice analogicky též viz Rummel, Walter – Voltmer, Rita: *Hexen und Hexenverfolgung in der frühen Neuzeit*. Darmstadt 2008, s. 5. A dále Behringer, Wolfgang: *Hexenverfolgung in Bayern. Volksmagie, Glaubenseifer und Staatsräson in der Frühen Neuzeit*. München 1987, s. 15. Rainer Walz naopak ve svém příspěvku *Die Relevanz der Ethnologie für die Erforschung der europäischen Hexenverfolgungen* uvádí jakožto vnitřní náplň „Hexereibegriff“ pouze sabat, styk s ďáblem a pojidání malých dětí „*Hexensabbat, Verkehr mit dem Teufel, Verzehr kleiner Kinder*“. Walz, Rainer: *Die Relevanz der Ethnologie für die Erforschung der europäischen Hexenverfolgungen*. In: *Geschlecht, Magie und Hexenverfolgung*, edd. Ingrid Ahrendt-Schulte, Dieter R. Bauer, Sönke Lorenz, Jürgen Michael Schmidt (*Hexenforschung* 7, 2002, s. 67). Hansjörg Rabanser hovoří o pěti prvcích sdruženého zločinu čarodějnictví, avšak vypočítává pouze čtyři, škodlivé kouzelnictví výslovně neuvádí. Rabanser, Hansjörg: *Hexen- und Zauberverfolgung in Tirol: Neue Forschungsergebnis*. In: *Hexenforschung aus österreichischen Ländern*, ed. Heide Dienst (*Österreichische Hexenforschung*, Bd. 1). Wien 2009, s. 90. Gerhard Schormann pak rozeznává pouze čtyři skladebné elementy tohoto

termínu je možno v českém, respektive přesněji moravském prostředí, pokud je mi v současnosti známo,³ vztáhnout prakticky výhradně k severomoravským událostem z Velkých Losin a Šumperku, které se odehrály mezi lety 1678–1696.

Uvádíme-li tedy historický jev *Hexenprozesse* v plurálu pro české a moravské prostředí, pravděpodobně zkreslujeme realitu. Podle mého názoru je zde nutné užívat nikoli plurálu, nýbrž singulární formy. Správně tedy *Hexenprozess*. Tímto čarodějnickým procesem míním výše uvedené události druhé poloviny 17. století, které se odehrály na severomoravských panstvích žerotínských (Velké Losiny) a lichtenštejnských (Šumperk).⁴ Na tomto místě je také vhodné upozornit, že obě oblasti patřily do německého jazykového okruhu. Z toho učiníme předběžný a zřejmě také poněkud odvážný závěr, že jazykově české prostředí struktury obsažené v termínu *kumulatives Hexereidelikt* nevyužilo vůbec. Zdůrazňuji, nevyužilo, nikoli plně neznalo.

Vraťme se však k nedořešené problematice obsahové odlišnosti procesů s čarodějnicemi a kouzelníci. O procesech s čarodějnicemi již bylo řečeno, že musí obsahovat alespoň jeden z výše uvedených pěti prvků sdruženého zločinu čarodějnictví, spojený s asistencí ďábla. Proces s kouzelníci naopak postrádá onen ďábelský obsah, jedná se veskrze o škodlivé čarodějnictví, *Schadenzauber*,

přechinu. Neuvádí let vzduchem, ale pouze Teufelspakt, Teufelsbuhlschaft, Teufelstanz (tj. sabat) a Schadenzauber. Schormann, Gerhard: *Hexenprozesse in Deutschland*. Göttingen 1996, s. 21, 23. Brian Levack podrobně rozebírá jednotlivé prvky cumulative concept of witchcraft s tím, že místo škodlivého čarodějnictví uvádí metamorfózy. Levack, Brian: *The witch-hunt in early modern Europe*. London 1987, s. 27–45. Gerhard Schromann označoval pojmem Hexe pouze takové osoby, které učinily doznání ke všem prvkům kumulatives Hexereidelikt. Sschormann, G.: *Hexenprozesse*, s. 23. V české historiografii k tomuto rozlišení prozatím krátce pouze viz Kreuz, Petr: *Kouzelnictví a jeho pronásledování u v jagellonské Praze, příspěvek k počátkům kouzelnických a čarodějnických procesů v Čechách*. Pražský sborník historický XL, 2012, s. 131–132.

³ Připomínám, že se potýkáme s torzovitým dochováním pramenů. Petr Kreuz v jednom ze svých příspěvků k tematice čarodějnictví hovoří vedle procesů v oblasti severní Moravy o dalších čtyřech velkých čarodějnických procesech na našem území. Jedná se o města Chomutov, Nymburk, Velká Bíteš a Žamberk. Viz Kreuz, Petr: *Der Einfluss des Rechtssystems und der Gerichtsorganisation auf Entwicklung, Dynamik und Formen der Hexenprozesse in den Böhmischen Ländern*. In: *Hexenforschung aus den österreichischen Ländern*, ed. Heide Dienst (Österreichische Hexenforschung, Bd. 1). Wien 2009, s. 231–260. Nicméně k průběhu procesů v Chomutově jsou pouze chabé zprávy, v případě Žamberku se přímo uvádí nedochování se materiálů. Struktura procesů ve městě Nymburk poté neodpovídá struktuře nastíněné výše v pojmu kumulatives Hexereidelikt a smolná kniha velkobítěšská uvádí užití magických praktik s částečnou návazností obviněných žen, avšak pakt s ďáblem či lety na sabat, vyjma konkrétního letu na hřeblich pro koření, a který se dále nerozvádí, zcela absentují. Těmto procesům bude věnována náležitá pozornost níže v textu.

⁴ Jsem si vědoma možných terminologických sporů, avšak čarodějnický proces v singulární formě zároveň neznamená proces vedený pouze proti jedné osobě. Rozumím pod tímto označením soudní řízení ohraničené v čase, které zahrnuje vzájemně provázaná obvinění více osob.

avšak bez pomoci démonů.⁵ Rozlišení, byť nikoli zcela pregnantní, přejímám i v této studii.⁶

Konstrukce nebezpečné sekty ďábelských čarodějnů vychází především z prostředí církevního. V době konání Basilejského koncilu se počíná šířit obraz nových nepřátel křesťanstva po Evropě.⁷ České země v této době zažívají finální fázi chaosu husitských válek. Ačkoli čtvrtý artikel sice hovoří o hříchu i ve spojení s čarami, trest smrti nežádá. Dostatečným trestem se utrakvistům v tomto případě jeví vyloučení z eucharistické svátosti.⁸ Ani předchozí nařízení vyšlé z církevního prostředí nehovoří o trestání užívání magie ztrátou hrdla. Postihem se v souladu se zněním provinciálních statut Arnošta z Pardubic z roku 1349 stává exkomunikace.⁹ V této době však delikt čarodějnictví, ve smyslu nového diabolického čarodějnictví, není prozatím dotvořen. Přesto nařízení vypovídá o rozšířeném užívání pověřených úkonů a zařikání, včetně potřeby

⁵ Toto rozdělení se jeví poměrně problematickým a někteří autoři sami upozorňují, že v tomto odlišení panuje jistá neuspořádanost. Viz Labouvie, Eva: *Zauberei und Hexenwerk – Ländlichen Hexenglaube in der frühen Neuzeit*. Frankfurt am Main, 1993, s. 66. Uvedená autorka snaží se o vlastní rozlišení mezi kouzelníci a čarodějnicí s tím, že právě kouzelnice sice může škodit, avšak užívá pozemské magické prostředky. Čarodějnice naopak čerpá sílu od ďábla a jako taková je tedy tato síla nadpozemská. Viz tamtéž, s. 66. Na problematický výklad pojmů upozorňuje taktéž Dieter Harmening, který v příspěvku vymezuje čarodějnice, Hexen, jakožto osoby odpadnuvší od křesťanské víry, provozující škodlivé čarodějnictví a aktivní ďábla. Hamerling, Dieter: *Dämonologie und Anthropologie der christlichen Hexe*. In: *Hexenverfolgung – Beiträge zur Forschung, unter besonderer Berücksichtigung des südwestdeutschen Raumes*, edd. Sönke Lorenz, Dieter R. Bauer. Würzburg, 1995, s. 45. Hansjörg Rabanser hovoří o čarodějnictví v případě, že se dotýká některého z pěti prvků sdruženého zločinu čarodějnictví a figuruje v něm ďábel. Kouzelníci pak připisuje škodlivé čarodějnictví či věšctví, avšak v této souvislosti uvádí i zaklínání ďábla, Teufelsbechwörung. Rabanser, H.: *Hexenverfolgung*, s. 90. Je zde patrné, že rozdíl mezi kouzelnictvím a čarodějnictvím je více tušený, než reálně přesněji definovaný. K tomu také nutno upozornit na skutečnost, kdy v dobových pramenech nalezneme označení Hexe pro osobu, kterou v souvislosti výše uvedenými odlišnosti vnímáme jako Zauberin a naopak.

⁶ Právě uvedených rozdílů si je velmi dobře vědom Petr Kreuz, který je se zahraničním bádáním dostatečně obeznámen. Změnu v jím užívané terminologii, co do jazykové českých prací, lze pozorovat ve studii z roku 2010, kdy v souvislosti s Nymburkem hovoří již o procesech kouzelnických, aniž je však blíže charakterizuje co do vnitřní významové struktury. V předešlých pracích věnovaných tomuto konkrétnímu městu užívá termínu procesy čarodějnické. Srovnej Kreuz, Petr: *Čarodějnické procesy na Nymbursku na počátku 17. století*. Právněhistorické studie 34, 1997, s. 127–161; též: *Poznámky k problematice pramenné základny ke studiu dějin kouzelnických a čarodějnických procesů v českých zemích v pozdním středověku a raném novověku*. *Folia historica Bohemica* 25/1, 2010, s. 93–113, konkrétně pak s. 111.

⁷ Behringer, W.: *Hexenverfolgung*, s. 76. O úloze Basilejského koncilu pro šíření nového konstruktů shodně též: Schwerhoff, Gerd: *Vom Alltagsverdacht zur Massenverfolgung, Neuere deutsche Forschungen zum frühneuzeitlichen Hexenwesen*. In: *Geschichte in Wissenschaft und Unterricht* 46, 1995, s. 362.

⁸ Medek, Václav: *Cesta české a moravské církve staletími*. Praha 1982, s. 167. A dále: Macek, Josef: *Jagellonský věk v českých zemích*, díl 3–4. Praha 2002, s. 446.

⁹ Šmahel, František: *Silnější než víra. Magie, pověry a kouzla husitského věku*. Sborník vlastivědných prací z Podblanicka 30/2, 1990, s. 35.

církyve tyto prvky ve společnosti vykořenit. Připomínám, že na podobné aktivity lze usuzovat neméně i mezi klérem samým.

Vraťme se nicméně k závěrečné fázi husitských válek. Koncil sice přinesl kompaktáta, avšak nikoli klid. Následující dlouhodobá koexistence katolíků a kališníků, později nově formovaných i nově tříštěných reformací, zaměstnává elitní vrstvy v dostatečné míře. Právě vlivu husitství a následného soužití vyplývajícího z nutnosti spíše než z tolerance, přisuzují někteří badatelé rozhodující vliv v souvislosti s neprosazením se konstruktů ďábelského čarodějnictví.¹⁰ Uvedené však neznamená půdu zcela neplodnou pro případnou recepci a rozvoj jednotlivých prvků deliktu, především pak sabatu. Potulný žák Johannes Butzbach ve svém zpětně sepsaném vyprávění o pobytu v Čechách¹¹ uvádí k městu Tábor, jakožto baště kacířských sekt, že tamní obyvatelé: „...*shromáždí se totiž ve sklepě a po kázání, když padla ona známá slova: Rosťte a množte se a tak dále, zhasnou svíce a obcují muži se ženami. Já sám jsem tam však o ničem takovém nikdy neslyšel.*“¹² Noční orgie, případně orgie při zhasnutém světle, zahrnuje v sobě konání na sabatu.¹³ Lze se tedy domnívat, že pokud by existovala vůle skutečně tento prvek údajného chování sektářů dále na základě sdruženého zločinu čarodějnictví rozvíjet, nemůžeme si být zcela jisti neúspěchem. Nicméně obdobné aspirace v domácím prostředí absentují. Nedostatečný myšlenkový substrát si v tomto ohledu uvědomoval patrně sám inkvizitor, mimo jiné autor knihy *Malleus Maleficarum*,¹⁴ vyslaný kolem roku 1500 do Čech a na Moravu, Henricus Institoris.¹⁵ S ohledem na uváděné hříšné konání zastává tento

¹⁰ Za nepříznivé pro stihání deliktů čarodějnictví a rouhání označuje komplikované náboženské poměry Karel Malý. Malý, Karel: *České právo v minulosti*. Praha 1995, s. 120. Taktéž Bedřich Šindelář upozorňuje na úlohu husitského hnutí a jeho důsledků s ohledem na eliminaci moci inkvizice a tím i následných možných pronásledování. Šindelář, Bedřich: *Čarodějnictví a jeho pronásledování u nás do r. 1526*. Sborník prací filozofické fakulty brněnské univerzity C 28, XXX, 1981, s. 204.

¹¹ Jedná se o pobyt v Čechách zřejmě mezi lety 1488–1494. Dvořák, Karel (ed.): *Humanistická etnografie Čech – Johannes Butzbach a jeho Hodoporicon*. Praha 1975, s. 11.

¹² Tamtéž, s. 50.

¹³ Zikmund Winter taktéž uvádí o různých sektách v Čechách, především pak o Adamitech, že: „*Při orgiích svlékali se a tančili při ohni.*“ Winter, Zikmund: *Život církevní v Čechách, kulturně-historický obraz z XV. a XVI. století, sv. 1*. Praha 1895, s. 291.

¹⁴ Ke Kladivu na čarodějnice v současnosti nejlépe viz Behringer, Wolfgang –Jerouschek, Günter – Tschacher, Werner (edd.): *Der Hexenhammer. Malleus Maleficarum. Neu aus dem Lateinischen übertragen*. München, 2000. V českém jazyce poté existuje překlad Jitky Lenkové. *Malleus Maleficarum*, překl. Jitka Lenková z Lyonského vydání Kladiva z roku 1699. Praha 2000. Na značné limity českého překladu upozorňuje správně Petr Kreuz; Kreuz, Petr: *Dva překlady Kladiva na čarodějnice*. Listy filologické 125, č. 1–2, 2002, s. 139–149.

¹⁵ Co do kariéry inkvizitora, nesetkala se Institorisova iniciativní činnost v diecích brixenské či kostnické s obzvláštním úspěchem. Působení v Innsbrucku, již po vydání tzv. čarodějnické buly Innocence VIII., *Summis desiderantes affectibus*, v roce 1484, narazilo na odpor nejen u měšťanstva a šlechty, ale neméně v řadách kléru samého. Brixenský biskup vyhověl vzneseným stížnostem, nařídil propuštění všech uvězněných žen a vyzval Institorise k opuštění území diecéze. Behringer, Wolfgang.: *Hexen – Glaube, Verfolgung, Vermarktung*. München, 2009, s. 41–42.

dominikánský mnich stanovisko následující: „*Takové neřesti, připouští Jindřich (Institoris – Z. K.), nepěstují sice čeští pikardi¹⁶ ve stejné míře, ale jejich seniori, k jejichž přímé informaci dominikán odkazuje, dbají o jakousi kázeň utajenosti a svá tajemství.*“¹⁷ Pokud podmínky a mentální klima na počátku 16. století, včetně znalosti prvků sdruženého deliktu čarodějnictví, dovolovaly rozpoutání pronásledování na této platformě, Institoris mohl po mém soudu potenciál ukrytý v oněch rádcích a tím obecně příznivou konstelaci využít, neboť odpovídala vzorcům, které s velkou pravděpodobností znal.¹⁸ Ovšem, nestalo se tak, patrně s ohledem na dosavadní neznalost konstruktů čarodějnické sekty v domácím prostředí. Zde svou roli konfesijní situace, ať již napjatá, či naopak poměrně rozvolněná, jistě sehrát mohla.

Vraťme se z tohoto důvodu ještě částečně zpět v čas, do období následujícího po husitských válkách. Pozorujeme hospodářský i konfesní rozvrat, demografický pokles i stagnaci spojenou s pustnutím farní sítě. Především s ohledem na praktický kolaps duchovní správy, kde nedostatek kněží doplňuje zoufalý stav vzdělanosti kléru, pozbývá myšlenka čarodějnické sekty své důležité širitele. Právě skrze kázání se mohlo dít působení směrem k přijetí prvků spojených s novou nebezpečnou a ďábelskou sektou, nicméně situace katolického duchovenstva nebyla právě uspokojivou. Církvi nestřežený prostor, neboť ani stav utrakvistického kléru nezdá se o mnoho lepším, vytváří též předpoklady pro uchování i případný rozvoj magických rituálů, proti nimž vystupovala kupříkladu ona synodální statuta prvního arcibiskupa pražského. Pověrečné praktiky mohou částečně na této platformě fungovat jakožto substituce rituálů náboženských. Určitý vliv na omezený přísun démonologických myšlenek snad lze přisoudit i počáteční skepsi vůči Římu. K tomu připojuji, že v domácím prostředí, díky absenci instituce inkvizice zaniklé právě v průběhu husitských válek,¹⁹ trestají následně i rouhače a kouzelníky ponejvíce soudy světské.

S reformací se ovšem naskytlá příležitost situaci neznalosti deliktu čarodějnictví zvrátit, neboť luteráni i kalvinisté k pronásledování čarodějnictví tíhli

¹⁶ Tj. pravděpodobně Čeští bratři.

¹⁷ Molnár, Amedeo: Protivaldenská polemika na úsvitu 16. století. Historická Olomouc a její současné problémy III, 1980, s. 154.

¹⁸ Ačkoli připomínám, že sama kniha *Malleus Maleficarum* věnuje problematice sabatu pouze marginální zmínky.

¹⁹ Papežská inkvizice se u nás objevuje zřejmě k roku 1318. Šindelář, Bedřich: Hon na čarodějnice – západní a střední Evropa v 16.–17. století. Praha, 1986, s. 25 a 170. K tomuto roku byli taktéž jmenováni první inkvizitoři pro Prahu a Olomouc, člen minoritů, Harman z Plzně a osoba z řad dominikánského řádu, Kolda z Koldic. Částečně šlo patrně o reakci papeže na chování Jana IV. z Dražic, který podle soudu kurie neprojevoval vůči heretikům dostatek horlivosti a nedlouho před jmenováním uvedených inkvizitorů byl Jan IV. z Dražic odvolán. Sám Kolda z Koldic musel pro svou horlivost z Prahy podvkrát uprchnout, avšak valných výsledků nedosáhl ani uvalením interdiktů na hlavní město. Podrobněji viz Černušák, Tomáš – Němec, Damián – Prokop, Augustin: Historie dominikánů v českých zemích. Praha 2001, s. 85–89.

neměně. Nicméně rozsáhlý nástup démonologie, nových prvků deliktu proti Bohu ani objevení se procesů diabolického stříhu, ani po roce 1560,²⁰ nepozorujeme. Situace konfesí se stává stále nepřehlednější, také dlouhodobá sedisvakance arcibiskupství zanechá stopy. S ohledem na skutečnost, kdy perzekuce čarodějnic vykazují vztah prakticky ke všem krizovým jevům,²¹ považují neuplatnění se konstrukce čarodějnické sekty právě v 16. století za stejně tak pozoruhodné, jako určující. Určující ve smyslu nutnosti do budoucna částečně odhlédnout při interpretaci důvodů neznalosti, respektive nevyužití modelu západních pronásledování v českém a moravském prostředí, od mocenských a konfesních sporů, neboť tyto faktory nemusíme nutně předpokládat za rozhodující bariéry zamezující vstupu silnějších perzekucí na domácí půdu.²² Přínejmenším je prozatím v zásadě nelze historiograficky doložit.

Je tedy zapotřebí položit si několik otázek, respektive, otázky zcela nově vystavět. Proč české země setrvaly v určité resistenci vůči nově deklarovanému nebezpečí v podobě dábelké čarodějnické sekty, hlásanému v evropském prostředí jak katolickou, tak posléze i stranou protestantskou? Hrály v tomto ohledu mocenské a konfesijní spory na celozemské úrovni skutečně natolik stěžejní úlohu? Existují zde snad latentní předpoklady pro recepci uváděného konstruktů spojené kupříkladu s etnicitou? A můžeme jakožto historici tento problém skutečně uspokojivě vyřešit, nebo ho pouze myslet, uvažovat o něm bez nalezení relevantní pramenné opory? Odpovědět na nyní předložené otázky považují za současného stavu české historiografie v oblasti čarodějnických a kouzelnických procesů za nanejvýš obtížné. Přesto dovolím si však určitý nástin možných směrů budoucího výzkumu, a to takových, u nichž považují do budoucna jejich vlastní rozvinutí, v souvislosti s právě předeslanými otázkami, za možné.

²⁰ Připomínám stručně nejčastější dataci zde studovaného fenoménu: pronásledování čarodějnickví a kouzelnickví, bez ohledu na míru jeho intenzity, pozorujeme nejčastěji mezi roky 1430–1780, s vrcholem perzekucí mezi lety 1560–1630.

²¹ Karen Lambrecht hovoří o procesech s čarodějnicemi jakožto o indikátoru krize. Lambrecht, Karen: *Hexenverfolgung und Zaubereiprozesse in den schlesischen Territorien*. Köln 1995, s. 403. Vztah perzekucí ke krizovým jevům obecně prokázal též Rainer Walz. O tomto viz Behringer, W.: *Hexen*, s. 19.

²² Pouze velmi obecně, bez jakékoli ambice bližšího vysvětlení uváděného stavu, hovoří o nepřipravenosti českého prostředí na pronásledování čarodějnic a kouzelnic Josef Macek a Václav Medek. „*Na počátku 16. století však česká reformace ještě nevytvořila příhodné prostředí a atmosféru pro upalování čarodějnic.*“ Macek, J.: *Jagellonský věk*, s. 446. Co autor rozumí pod příhodným prostředím, není ovšem uvedeno. Stejně tak nenacházíme v textu ani zamyšlení nad příčinami tohoto stavu a jakkoli je interpretace předeslaného problému obtížná, není po mém soudu nemožné určitě příčiny alespoň nastínit. Stejně zmínky nacházíme u Václava Medka, upozorňujícího na pobyt Institorise na domácím území s tím, že sám pověřený inkvizitor pochopil, že vhodné podmínky k procesům v českých zemích nenalezne. Avšak ani zde není blíže rozvedeno předložené stanovisko. Medek, V.: *Cesta*, s. 213. Problém tedy zůstal konstatován, nikoli řešen.

Nápadný je rozsah pronásledování na teritoriích jazykově a převážně také etnicky německých.²³ Nejedná se pouze o říši, v této souvislosti hovořím neméně o pronásledování ve Slezsku či na severní Moravě ve druhé polovině 17. století. Tento jediný skutečně čarodějnický proces na domácím území, pokud je mi v současnosti známo, přímo zahrnující prvky sdruženého zločinu čarodějnictví, se odehrál právě na území jazykově německém. K tomu pozorujeme nedostatečné uplatnění se démonologie i dále na východ od domácího království. V Uhrách sice k perzekucím docházelo ponejvíce ke konci 17. a v prvních desetiletích 18. století, avšak nikoli zvláště silně a nikoli na platformě elementů diabolické sekty služebníků ďábla. Pro oblasti Ukrajiny zaznamenáváme spíše zřídka popravu za čarodějnictví či kouzelnictví. Rusko poté procesy s čarodějnicemi západoevropského diabolického charakteru nezná téměř vůbec. Jistý problém však pozůstává s oblastmi Polska, neboť zde se předpokládají hony značného rozsahu i razance, především poté v druhé polovině 17. století a na počátku století 18.²⁴ Proti možné interpretaci užívání démonologie ve spojení s etnicitou hovoří na straně druhé rozšířenost magických praktik, jež vykazují shodné rysy napříč jednotlivými evropskými zeměmi. Přesto věřím v potenciál nastíněného interpretačního východiska ve smyslu odlišného, latentně mezi slovanským obyvatelstvem skrze generace sdíleného modelu, na jehož základě nelze vzory předkládané západní části evropského kontinentu recipovat zcela.

Stěžejní roli v rámci případného přijetí myšlenkových vzorců sehrává pochopitelně transfer konstruktů čarodějnické sekty z prostředí západní Evropy, včetně zájmu o příčiny jisté blokace tohoto přenosu. Jakožto příznačný, a současně velice zajímavý, hodnotím v tomto kontextu názor již výše citovaného Johannese Butzbacha vyjadřujícího se, k pro něj kacířským husitským článkům: „*Tohle všecko by bylo asi už dávno proniklo i do našich končin, a to přičiněním farářů z Oberwesel, (...) On tam (v Čechách – Z. K.) načichl jejich bludy a vtělil je do řady svých knih, které potom vydal. Byl však donucen v Mohuči je odvolat a veřejně spálit.*“²⁵ Jedná se o cenný doklad s ohledem na šíření i zamezení přístupu nových, často kacířských, myšlenek. Za poněkud zjednodušené sice lze vnímat spojení spálení kacířských spisů a následného absolutního vyhlazení jejich obsahu, neboť v případě zničení konkrétních knih nemůžeme vždy

²³ Těto skutečnosti, tedy souvislosti pronásledování čarodějnic a etnicity, povšiml si ve stručnosti i Bedřich Šindelář. „*A pokud i u nás toto pronásledování nabylo místy, zejména ke konci 17. století, širších, takřka epidemických rozměrů, pak hlavním dějištěm této zrudnosti byly namnoze pohraniční oblasti, osídlené do značné míry obyvatelstvem německým.*“ Šindelář, Bedřich: Konec „hony na čarodějnice“ v tereziánské době u nás, SPFFBU C 17, 1970, s. 89.

²⁴ K jednotlivým oblastem východní Evropy blíže viz hesla Petra Kreuze v Encyclopedia of Witchcraft. Encyclopedia of Witchcraft – The western tradition, ed. Richard M. Golden, volume 1, 3, 4, UK, 2004.

²⁵ Humanistická etnografie, s. 49.

usuzovat na okamžité celkové odmítnutí či plné vymazání jakékoli vzpomínky na ně. Nicméně za zdůraznění po mém soudu stojí sám předkládaný mechanismus perzekuce jakožto bariéry pro recepci nových vzorů. Za zajímavé lze tedy jistě považovat, že v domácím prostředí se nejen nesetkáváme s výraznou znalostí sdruženého zločinu čarodějnictví, povětšinou, ačkoli výjimky existují,²⁶ ale k tomu se ani nesetkáváme s nikým, kdo byl v Čechách i na Moravě ochoten a zároveň schopen tento model rozvíjet v démonologické rovině, o následné aplikaci v praxi nemluvě.

Souhrnně řečeno, pro české a moravské prostředí zaznamenávám ve výsledku nikoli absolutní neznalost modelu západních perzekucí, nýbrž jeho neznalost v komplexní podobě a z toho vyplývající nedůsledné, nekontextuální či prakticky vůbec žádné uplatňování známých prvků deliktu diabolického čarodějnictví v praxi.²⁷ Otázka omezené receptce však není dosud uspokojivě vysvětlena a bude zapotřebí dalšího výzkumu.

V české historiografii se objevuje mimo jiné teze poukazující na souvztažnost perzekucí čarodějnic, respektive taktéž kouzelnic, a rekatolizačního tlaku. Po bitvě na Bílé hoře usilovala habsburská dynastie společně s katolickou církví o náboženskou unifikaci Čech a Moravy. Obyvatelstvo, z větší části nekatolické, bylo přesvědčováno ke konverzi povětšinou mírnou cestou, včetně prostřednictvím kázání členů církevních řádů. Skutečně silný odpor byl postihován dragonádami, tedy ubytováním vojska v domech protestantů. Cesta k opětovnému získání duší ovšem, jak se domnívám, nevedla v žádném případě v domácím prostředí skrze postihování nekatolíků jakožto čarodějníků, čarodějnic a kouzelnic.

Ponejprve stručně připomínám právní základ v období prvních fází rekatolizačního tažení, posilující především postavení panovníka, *Obnovené právo a zřízení zemské*, vydané roku 1627 pro Čechy a roku následujícího pro Moravské markrabství. Toto nové zemské zřízení neobsahuje přímo v textu žádné články dotýkající se čarodějnictví. Ani mezi patenty nenacházíme v 17. století žádný směřovaný proti čarodějníkům či kouzelníkům.²⁸ Nicméně k roku 1641 byl vydán v této souvislosti místodržitelství dekret pro Prahu, především pro Nové Město pražské,²⁹ vztahující se k postihování kouzelnic, hadaček

²⁶ V tomto ohledu připomínám již několikrát zde zmiňovaného Institorise, taktéž poté Jindřicha Františka Bobliga.

²⁷ Opět poukazují na výjimku Velkých Losin a Šumperku.

²⁸ Kulířová, Květa – Sander, Rudolf. Patenty. Katalog sbírek patentů Státního ústředního archivu v Praze. Praha 1956. Proti čarodějnicím a kouzelnicím směřuje až patent císařovny Marie Terezie z roku 1766, který je poté nezměněn vtělen do Constitutio Criminalis Theresiana.

²⁹ Nesprávně v tomto ohledu hovoří Josef Svátek, který udává, že jmenovaný dekret směřoval především na Staré Město, Altstadt; Svátek, Josef: Hexenprozesse in Böhmen. In: Svátek, Josef (ed.): Culturhistorische Bilder aus Böhmen. Wien 1879, s. 32.

a čarodějnic, včetně doporučení přistupovat k těmto osobám skrze inkviziční výslech.³⁰ Kupříkladu dekrety reformační komise pro Prahu z let 1627–1629³¹ o čarodějnictví a kouzelnictví nejen nehovoří, ale patrně tento problém nebyl v danou dobu reflektován vůbec. Zaneprázdněnost konverzemi k tomu z větší části pravděpodobně ani neposkytovala prostor. Toto však neplatí beze zbytku o korespondenci reformační komise církevní, taktéž z let 1627–1629.³² V červenci roku 1628 napomínají komisaři hradeckého hejtmana, vedle žádosti o zajištění predikantů, aby *ďábelskou prorokyni neb čarodějnou podvodnici* ponechal ve vězení a dále vyslechl, *kdo ji k tomu navedl*.³³ Ačkoli drtivá většina dopisů komise podléhá otázkám spojených s rekatolizací, především s konverzemi, pověrečné praktiky jsou okrajově reflektovány taktéž. Domnívám se, že se zde jedná především o zmínku *mimoходом*, v rámci nařízení jiných, která jsou v danou chvíli přednostní. O jisté skepsi vůči možným magickým schopnostem dotyčné ženy svědčí i spojení *čarodějná podvodnice*. Zadržena však setrvala ve vězení nadále, dokud se, v září téhož roku, neozvala v této věci komise znovu. V případě, kdy prorokyně odmítne přistoupit k víře katolické, má být společně s jedním predikantem odeslána do Prahy.³⁴ Konfese uvězněné, ač tato nebyla zřejmě primárním stimulem jejího umístění do arestu, jak se zdá, nakonec co do důležitosti převládla nad samým podezřením z magických praktik. V druhém z nařízení se totiž již nehovoří o ďábelském umění vězněné ženy, ani o čarodějství, pouze o nutnosti přijetí pravé křesťanské víry. Taktéž není žádným způsobem naznačeno jakékoli využití zadržené jakožto exemplárního případu, včetně směřování k veřejnému potrestání odstrašujícího charakteru, kde skrze obvinění z magie dochází k nebezpečnému řetězení obviněných a následné likvidaci nepohodlných ve víře pevných nekatolíků.

Neméně důležitou otázkou pozůstává mentální klima, neboť procesy pod hlavičkou sdruženého zločinu čarodějnictví, v českém a moravském prostředí do druhé poloviny 17. století, v každodenní soudní praxi patrně zcela absentují. Nepovažují proto ani za reálně možné využít obvinění z magie k eliminaci nepřátelených konfesí, neboť platforma k provedení takových kroků nepatří k užívaným a známým vzorcům při postupu městských rad.

Podívejme se však pro úplnost podrobněji i na již zmiňovaný dekret z 16. března 1641. Tento uvádí: „...obzvláště v Novém Městě pražském, nemálo kouzlednic, hadaček, čarodějnic a jiných jim podobných býti, a od dávných časův

³⁰ Dekret se nachází v Archivu hlavního města Prahy. AHMP, Sbirka rukopisů, rkp. č. 818, kniha dekretů Nového Města pražského, fol. 130v – 130r. (dále jen AHMP, Sbirka rukopisů)

³¹ Mendelová, Jaroslava: Dekrety reformační komise pro Nové město pražské z let 1627–1629. Praha 2009 (Documenta Pragensia Monographia, vol. 24).

³² Podlaha, Antonín: Dopisy reformační komise v Čechách, z rukopisů archivu arcibiskupského v Praze. Praha 1908.

³³ Podlaha, A.: Dopisy, s. 89.

³⁴ Tamtéž, s. 113.

se tu zdržující, dobrým, poctivým a pobožným lidem svými čarami a kouzly, vedle umění jim od diavla daného, (...) nemálo na zdraví i jinak škoditi a ubližovati měly ...³⁵ Nařizení vyšlé z místodržitelství vypovídá především o konstantnosti daného problému v čase. Hadačky a kouzelnice nejsou nově se vyskytujícími problémem novoměstské společnosti, naopak zde pobývají od dávných časů. Hovořila jsem výše též o slabé reflexi či přímo absenci elementů spojených s diabolickým čarodějnictvím, zde se však objevuje nadání moci od ďábla. Přesto se domnívám, že se nejedná o recepci prvků sdružených v deliktu čarodějnictví podle západoevropského vzoru, pouze o běžný úzus dotýkající se povědomí o rozdílu pozitivní moci vycházející od boha a škodlivých silách pod panstvím ďábla. K tomu připojuji skutečnost, kdy v dekretu nenalzáme sebelepší zmínky o sdružování do sekty, rozvedení paktu s ďáblem či letů povětřím. Nicméně i tak nebyly posledně uváděné prvky domácímu prostředí zcela neznámé, jak doložím níže v textu. Dále poté nepřekvapí, že působení kouzelnic a čarodějnic spojují místodržící především s prvky negativními, konkrétně s újmou na zdraví, ovšem, jak si lze povšimnout, zatížení duše hříchů explicitně vyjádřeno není. Ačkoli obava o spásu duší věřících byla zajisté na místě: „...také někteří, jsouce od narození svého katoličtí, netoliko v domácích pověrách svých při hospodářství, ale i když časem od pána Boha, buď sami, manželky a děti, aneb někdo z čeládky jejich nemocí navštívěni bývají, častokráte žehnání, voskuv a volova slévání (...) proti pánu Bohu a nařizení církve katolické římské (...) užívají, ...“³⁶ Pověrečné a magické praktiky nebyly ve společnosti věřících ničím novým, již Petr Chelčický si stěžoval, že lidé hledají útěchu stejnou měrou v magii, pojímané za ďábelskou, jako pod ochranou boží. O značné rozšířené pověrečných úkonů mezi obyvatelstvem, které tyto úkony zvláště nedémonizovalo, svědčí i výpovědi na stránkách smolných knih či radních manuálů.

Místodržitelství nařizuje purkmistrovi a radě Nového Města pražského po podezřelých ve výše uvedeném vymezení pátrat, což dříve podle stížnosti pánů nedělo, následně pak *jej, aneb ji* uvěznit a podrobit *tuhému tázání*, a to v zájmu zjištění doprovodných skutečností.³⁷ V celém dekretu se dosud hovořilo o kouzelnících, hadačkách a čarodějnicích jakožto osobách ženského pohlaví, až v jeho druhé půli se dočítáme, s ohledem na spojení *jej, aneb ji*, o vztažení těchto přečinů i na muže. Po mém soudu však lze usuzovat o primárním zacílení těchto představ směrem k ženám, jak ostatně nepřímě dosvědčují kupříkladu i *Práva městská* Pavla Kristiána z Koldína z roku 1579. Litera N. XXXVI hovoří o škodách způsobených *kouzly skrze baby*,³⁸ přičemž můžeme usuzovat

³⁵ AHMP, Sběrka rukopisů, fol. 130v.

³⁶ Tamtéž.

³⁷ Tamtéž, fol. 130r.

³⁸ „Mordové rozličnými způsoby aneb prostředkem rozličných příčin se vykonávají, jako trávením, kouzly skrze baby, jenž traňky (tj. prostřednictvím nápojů – Z. K.) z jiných plod

i na jistý stereotyp spojený s představou čarodějnice jakožto staré, v bídě a o samotě žijící žen.³⁹

Tresty za uvedené delikty mají padat v souladu s platným právem, a to včetně žádosti o naučení od práva vrchního, tedy od apelačního soudu.⁴⁰ Dekret končí důrazným upozorněním, spočívajícím v postihu, především finančního charakteru, Nového Města samého, pokud nebude uvedená nařízení plnit. Uváděné materiály, patenty i dekrety se, bez ohledu na reflexi čarodějnictví a kouzelnictví, neboť i sama absence těchto zmínek nese v sobě výpovědní hodnotu, vztahují nejčastěji k pražským městům.

Konkrétní případy postihování kouzelnic a kouzelníků na českém a moravském území

Nejedná se mi zde o další z řady převyprávění jednotlivých procesů proběhnuvších na území Čech a Moravy. Na konkrétních případech se pokusím o postižení shodných vývojových prvků domácího a zahraničního prostředí, včetně odlišné míry jejich recepce, ale nikoli recepce specifické, neboť toto označení nepovažuji za vhodné. Průběh procesů s čarodějnicemi, především však s kouzelnicemi, koresponduje namnoze s průběhem klasických kouzelnických procesů v západních částech evropského kontinentu. Absence některých elementů sdruženého zločinu čarodějnictví, též ve smyslu neužívání těchto prvků v soudním řízení, není v žádném případě záležitostí výjimečnou. Mnozí domácí badatelé však přespříliš nekriticky přejímají mechanismy pronásledování, jež lze vysledovat v některých sousedních zemích. Na tomto základě pozoruji poté snahu autorů převzaté vzory transportovat na prostředí české a moravské, aniž mu

vyhánějí, jed skupující lidem ho dovávají, studnice nakažují, rozličnými kauzly lidi suší, dobytky jich moří.“ Pavel Kristián z Koldína: Práva městská království českého a markrabství moravského – spolu s krátkou jich summou, upravitel Josef Jireček. Praha 1896, O veytržnosti, N. XXXVI., s. 326

³⁹ V souvislosti s možnou definicí tzv. typische Hexe jsou nejčastěji připomínány chudší vdovy a neprovdané ženy, zpravidla ve věku čtyřiceti a více let. Tento stav je interpretován skrze přesvědčení o zatřpklosti starých žen, nepřejících mláď, navíc žijících ponejvíce mimo kontrolu společenství, především u ovdovělých poté obecně mimo kontrolu mužů. Konkrétnější údaje co do rodinného stavu a věku představuje například pro prostor Sárska Eva Labouvie, kde 64% podíl z celkového počtu zatčených žen připadl na skupinu ovdovělých. Typická čarodějnice je poté dle uvedené autorky osobou starší padesáti let. Labouvie, E.: Zauberei, s. 173, 176. Naproti tomu australská badatelka Lyndal Roper se domnívá, podle mého názoru správně, že žádný stereotyp čarodějnice není dostatečně vhodný ke generalizaci, čili nelze ho vztáhnout na všechny případy. „*Es fällt schwer, unter denen, die verurteilt wurden, allgemeine Muster zu erkennen, kein Schema erfasst alle Fälle.*“; Roper, Lyndal: Hexenwahn. Geschichte einer Verfolgung. München 2007, s. 20.

⁴⁰ Adamová, Karolina: Apelační soud v českém království v letech 1548–1651. In: Collectanea Oposculorum. Pocta akademiku Václavu Vaněčkovi k 70. narozeninám. Praha 1975, s. 103–111.

tyto modely plně odpovídají.⁴¹ V opačném případě naopak pocítují domácí historikové potřebu se vůči cizím prvkům zcela vymezit a prohlásit domácí území co do průběhu procesů za neklasické či specifické.⁴² Znovu proto zdůrazňují, že vedení procesů s čarodějnicemi, kouzelnicemi a uživateli magických praktik v českých zemích není v rámci evropského pronásledování záležitostí jakkoli specifickou, naopak jedná se pouze o jednu z mnoha variant těchto perzekucí. K domácím prvkům nacházíme bez problémů analogické vzory v kupříkladu v Anglii či v oblastech říšských.

Na stranách následujících, které budou věnovány konkrétním příkladům ze smolných knih a pramennému materiálu aktového i literárního charakteru, nepůjdu cestou běžného přepisu nahodile zvolených případů užívání magie. Jednotlivé procesy předložil v minulosti v dostatečně šíři kupříkladu Jindřich Francek ve své práci *Čarodějnické příběhy*.⁴³ Josef Kočí a Bedřich Šindelář pak přistupují k archivním materiálům namnoze chaoticky. Jak již bylo uvedeno výše, české a moravské prostředí sdružený zločin čarodějnictví výrazněji neabsorbovalo, především pak v obzvláštní míře neznalo a z tohoto důvodu ani neužívalo v soudním řízení. Nicméně tato skutečnost není skutečností zcela

⁴¹ Pro příklad cituji Ivana Štarha a jeho příspěvek k procesům ve Velké Bíteši. „*Většina obviněných z čarování byla odsouzena jen proto, že žila v době, v níž byl nejvyššími církevními orgány (a světské soudy to převzaly) vyhlášen nesmiřitelný boj s čarodějnicemi – osobami spolčenými s ďáblem. Všechny ty čarodějnické úkony, k nimž se obviněné osoby přiznaly a nad nimiž se dnes můžeme jen trpce pousmát, mohly být popsány jen za příspěvní útrpného výsledku a s náповědou vyslychajících.*“; Štarha, Ivan: Velkobítešské čarodějnice – K poznání dějin „duchovního moru“ na západním Brněnsku. Vlastivědný věstník moravský LII, sešit 2, 2000, s. 154. Příspěvek vztahený na prostor moravský obsahuje hned několik nepřesných generalizací. Církevní orgány do perzekucí magických praktik v českém prostředí reálně nezasahovaly, snad jen nepřímo docházelo k jejich občasnému pranýřování v traktátech a kázáních. Všechny ty čarodějnické úkony pak nelze v žádném případě, s ohledem na smolnou knihu Velké Bíteše, označit za následek prostě raně novověké imaginace vnucené prostřednictvím mučení. Výpovědi jsou z větší části jistě reálnými událostmi, v žádném případě poté nevynucenými sugestivně kladenými otázkami, které domácí prostředí neuplatňovalo či přímo neznalo. Stejně tak je možno v souvislosti s přejímáním generalizací zahraničních vzorů upozornit na Josefa Svátka. Kupříkladu, pro české prostředí bylo krajně netypické, na rozdíl od prostředí říšského, žádat o dobrozdání právníckou univerzitu. Pokud odhlédneme od skutečnosti, že v tomto konkrétním případě ani autor neuvádí datum předkládané události, nelze tedy doložit, zda v dané době juristická fakulta fungovala. Vedle tohoto měla případná žádost formálně směřovat nikoli k univerzitě, ale k apelačnímu soudu. Ovšem i zde je problematická absence čarového určení procesu. Věřím, že konkrétně v tomto případě Josef Svátek využil vzoru prostředí zahraničního, aniž si byl vědom nevelké relevance pro prostředí české. Žádost o dobrozdání pak viz Svátek, J.: Hexenprozesse, s. 38.

⁴² Za neklasické označuje prostředí českých zemí ve své popularizační práci Josef Kočí; Kočí, Josef.: Čarodějnické procesy – Z dějin inkvizice a čarodějnických procesů v českých zemích v 16.–18. století. Praha 1973, s. 49. Přímo o specifických rysech českého prostředí hovoří Josef Macek; Macek, J.: Jagellonský věk, s. 444. O odlišné podobě procesů u nás též Jindřich Francek; Francek, Jindřich: Velké dějiny země Koruny české, tematická řada Zločinnost a bezpráví. Praha – Litomyšl 2001, s. 109.

⁴³ Francek, J.: Čarodějnické příběhy. Praha 2005.

analogickou s neznalostí šíře studovaného deliktu v domácím prostředí. Rozhodla jsem se proto pro selekci případů užití magie nikoli na základě domnělých specifik českých a moravských procesů, ale naopak na platformě možné analogie s prvky sdruženého zločinu čarodějnictví v takové podobě, v jaké je definován v úvodu této studie.

Dovolím si však ještě krátkou odbočku. Ve stručnosti jsem nastínila v předchozím textu problematiku recepce elementů spojených v diabolické konstrukci deliktu čarodějnictví, včetně možného transferu těchto do prostředí českého a moravského. Nešlo zde o komplexní neznalost démonologie definovaného přečinu, ale především o jeho nepřijetí za vlastní, a tím i následné neuplatnění jeho obsahu v soudní praxi. Pakt s ďáblem či lety povětřím tedy domácímu prostoru známy byly,⁴⁴ avšak za nanejvýš zajímavé považují spojení těchto prvků v některých případech přímo s prostředím říšským tak, jak ho dokládají či alespoň nepřímo naznačují některé prameny. Jinými slovy, pokud šlo o osobu podléhající v souvislosti s čarodějnickou sektou některým démonologickým kritériím, jednalo se o jednotlivce původně z prostředí zahraničního. Lze tedy předpokládat, připouštím však, že ve velmi omezené míře, spojení diabolického čarodějnictví v myslích některých domácích obyvatel právě s prostorem za hranicemi království. Tento způsob seznámení se s prvky démonologického konstrukturu sektářského společenství sloužícího ďáblu označuji za *negativní recepci*.

Čechy staly se již v době pohusitské nejen vítaným útočištěm nejrůznějších sekt, ale taktéž vykonavatelů magického umění, jak o tom hovoří pro dobu Jagellonskou kupříkladu již několikrát zmiňovaný Johannes Butzbach. Dovolím si jeho vzpomínek využít i na tomto místě. Jedna z žen, za níž se Butzbach vypravil se žádostí dostat se zpět domů, přislíbila mu splnění přání za pouhou noc a den. Zamýšlela dopravit žadatele do jeho krajiny na hřbetě černé krávy: „*Byla to totiž zlá, v ďábelském umění zběhlá čarodějnice, jakých je tam přemnoho mezi osobami jejího pohlaví.*“⁴⁵ Butzbach na poslední chvíli od vlastního přání upustil, neboť se obával ďábla. Zároveň se dočítáme, že ona čarodějnice, označovaná za stařenu, nepocházela z Čech, ale z blíže neurčeného švábského města, odkud uprchla do bezpečí české země.

⁴⁴ Velmi zajímavý případ uvádí v této souvislosti Jindřich Francek. V Broumově odehrál se k roku 1617 soud s Evou Pecákovou. Uvedená žena doznává, jsouc podrobena právu útrpnému, lety povětřím na březových košťatech, které mazala masť, dále pak tanec s ďáblem v polích a přípisky s jinými čarodějnicemi. Tamtéž, s. 115–116. Pro domácí prostředí tedy nepříliš typické prvky, prakticky dokonale korespondující s elementy sdruženého zločinu čarodějnictví. Svou roli v tomto sehrává snad i blízkost hranic, odkud lze případně předpokládat vliv démonologické konstrukce. Avšak o rozsáhlejším soudním řízení s dalšími údajnými společníci není nic známo. Soud v tomto případě zřejmě nebyl schopen na základě vlastní právní tradice cizí vzorce plně rozvinout.

⁴⁵ Humanistická etnografie Čech, s. 55.

Vedle stereotypu letité ženy nacházející se ve spolku s ďáblem pozorujeme možná prvky Butzbachově mentalitě vlastní již z říšského prostředí. V *dábel-ském umění zběhlá* osoba slibuje mladíkovi přelet na hřbetě černé krávy, přičemž nelze pochopitelně vyloučit vlivy českého prostoru zcela, avšak v tomto případě příkláním se spíše k původu představ vycházejících z jeho rodného prostředí. Sama vyhledaná švábská čarodějnice byla k tomu zřejmě znalá vzorců analogických k Butzbachovým.

Další příklad, téměř o století pozdější, pochází již z prostředí primárně českého. Farní kronika velhartická k roku 1588 uvádí následující žádost faráře vůči úředníku vrchnosti: „...aby babu čarodějnou kterouž byl satan odněkud z Němec přivedl, vyhnal, protože se k ní jako k proklatému prostředníku Bohem zapověděnému znamenitě utíkali a zvláště ženské pohlaví chtějí býti její učednice.“⁴⁶ Podívejme se blíže na tento záznam, neboť ho považují za zajímavý hned z několika důvodů. Poprvé, kněz nežádá o potrestání, tím méně pak hrdelní, ba ani o prosté zadržení ženy, nýbrž o její vyhnání, k němuž podle následujícího sdělení taktéž dojde. Nejen, že není požadován právu odpovídající trest, ale sám kněz nevyžaduje ani pokání, pouze usiluje zbavit se nevídané návštěvnice. Dále pozorujeme vztažení stížnosti k ženskému pohlaví, tedy i zde uvádí duchovní v souvislost provozování magie primárně s protějšky mužů. Bez poznámky není dobré ponechat též označení čarodějnice za *prostředníka*. S ohledem na povolání a stav původce zápisu můžeme usuzovat na pojetí prostředníka styku s ďáblem. A konečně, s ohledem na počátek kapitoly, zdůrazňují geografický původ této osoby, tedy prostředí říšské.

Jsem si plně vědoma skutečnosti, kdy z uvedených stručných úryvků nejeví se žádoucím vyhotovovat jakýkoli celistvější obraz, avšak jisté signifikantní znaky sledovat po mém soudu lze. Ačkoli Butzbach tak učinil pravděpodobně nevědomky, společně s velhartickým farářem upozorňuje na cizozemský původ ženy označované za čarodějnici. Zejména s ohledem na Velhartice považují údaj v tamní kronice za určitou negativní recepci čarodějnictví jakožto deliktu. Zmínka o příchodu dotyčné z *Němec* vypovídá snad o jisté snaze vymezit se vůči jejímu konání jakožto prvku na českém území ne plně známému. Připouštím zároveň, že se může jednat neméně o prostou snahu faráře chránit se a tedy vymezit se vůči uvedenému konání a označit jej za cizozemské, tedy nepůvodní jeho obvodu. Jistým obavám ze svůdnosti nového, neboť nediabolické magické praktiky jako takové byly dobře známy, napovídá nicméně zmínka o utíkání se k nevídané osobě s žádostí o předání vědomostí.

Tento interpretační pokus, jakkoli argumentačně slabý, čehož jsem si dostačtěně vědoma, považují i přes jednoznačně omezený dosah za jednu z možných cest recepcí zločinu diabolického čarodějnictví v domácím prostředí. A to tím

⁴⁶ SOKA Klatovy, Farní úřad Velhartice, sign. 57, Farní kronika Velhartice 1587–1608, fol. 66.

spíše, přihlédneme-li k situaci, kdy příchod osob obdobných magických schopností a uživatelů nebezpečných praktik nebyl záležitostí výjimečnou.⁴⁷ Následně je zapotřebí předestřít otázku, kdy se tedy v Čechách samých a na Moravě počíná trestání magie před světskými soudy? Pro území Čech uvádí se zpravidla, ale nikoli výlučně, první případ pro rok 1540. Přebírá však jeden autor bez ověření údaje od druhého, takže jistou setrvačností zachoval se datum prvního procesu na území Čech od Josefa Svátka? Morava poté v tomto ohledu české území předstihla, o magických praktikách před soudem se zde dozvídáme již k polovině 14. století.

Pro území Moravy se hovoří o postihování magických praktik již k roku 1350, přičemž uváděný rok nemusí být zcela přesný. Před brněnský městský soud byla položena žaloba na dvě ženy, *duarum mulierum*, které údajně způsobily smrt mladíka, na smrtelné posteli denuncujícího zmíněné ženy za neblahé očarování jeho vlastní osoby. S ohledem na dobrou pověst a dosavadní bezúhonnost byly však po ohledání těla obviněné propuštěny na přísahu.⁴⁸ Jedná se o prozatím první doložitelný případ obvinění z užití magických praktik pro území Moravy, konkrétně zde za účelem usmrcení vybrané osoby. Postup se však nejeví zvláště přísný, postačila očistná přísaha, pravděpodobně bez přísazníků.⁴⁹ Připomínám, že konstrukt čarodějnické sekty v této době nebyl v Evropě znám, nicméně označení *maleficium*, později často užívané v Kladrubě na čarodějnice, v textu již nacházíme.⁵⁰ O náplni přisuzované tomuto pojmu kolem roku 1350 se však můžeme pouze dohadovat. Pravděpodobně jednalo se o jeho vztažení na širokou paletu magických, především škodlivých, úkonů.⁵¹

Na území Čech uvádí jakožto první soudem projednávaný případ užití magických praktik a čarodějnictví, ve skutečnosti však prostého kouzelnictví, proces v Náchodě z roku 1540 Josef Svátek. Za signifikantní pro zde rozebíranou problematiku považuji spíše nekritické přebírání uvedeného od jednoho

⁴⁷ Příchod vysokého počtu kacířů i čarodějnů připomíná vedle Butzbacha též Institoris. K tomu: Molnár, A.: Protivaldenská polemika, s. 155.

⁴⁸ „*Mulieres autem quaerunt, cum diebus vitae suae juxta status feminei dignitatem honeste se conservaverint et nunquam de infamia tali inculpatae fuerint, neque in corpore praedicti juvenis vulnus seu plaga mortalis apparuerit, sicut circa occisos de jure fieri debet, ...*“ S výsledkem: „...*quod ad omnem querimoniam actoris reus affirmando vel negando respondeat, sufficit, quod mulieres simpliciter respondent, et juramento simplici se expurgent.*“; Hansen, Joseph: Quellen und Untersuchungen zur Geschichte des Hexenwahns und der Hexenverfolgung im Mittelalter. Bonn 1901, s. 518. Tento případ též viz Šindelář, Bedřich: Čarodějnictví, s. 193–194.

⁴⁹ K tomu: Tamtéž, s. 194.

Hansen, J.: Quellen, s. 517.

⁵¹ R. J. W. Evans poté pro dobu habsburské monarchie uvádí, že pod označením čarodějnictví si současník představil každé nekalé či nevysvětlitelné dílo zlých mocností. Evans, R. J. W.: Vznik habsburské monarchie 1550–1700. Praha 2003, s. 454.

autora k druhému, aniž by došlo k problematizování této teze.⁵² Jedná se o skutečně zcela první příklad? Josef Svátek hovoří pro následující rok o dalším případě užití magických prostředků k umoření dvou osob v tomtéž městě, avšak tento nedatovaný případ, nacházející se na listu volně vloženém do smolné knihy města Náchoda,⁵³ pozdější historiografie zařadila již před rok 1540.⁵⁴

Původně uváděný nejstarší případ na českém území k roku 1540 přebírají, jak již bylo uvedeno, někteří další autoři. Jedná se o stručně znějící zápis útrpného výslechu Markyty Biřičky spojený především s obviněním předešle vyslychaného Martina Berana z krádeží s tím, že na konci zmiňuje dosti nekonkrétně: „*Item těž vyznanala že udielala a v chlebie jim to dala snisti Martinovi Beranovu a velavčeti že se poznati nemohli.*“⁵⁵ Vedle toho stojí případ, patrně tedy starší, jakési Šmidrikalky. Tato žena podala prostřednictvím nic netušící nožířky Důry jednomu pacholku psí tuk smíchaný s prachem vyzískaným od sedlářky. Dále omořila svého muže a taktěz: „...*poviedela že nebožtíka pasíře Kubu otráвила (...) to svú duši zpečetila a za sve nešlechetne skutky j(es)t smrt vzala.*“⁵⁶ V tomto případě sám Josef Svátek uznává, že jedná se zde spíše o vražedkyni, než o čarodějnicu.⁵⁷ Svědčí o tom jistě i pragmatické znění zápisu dotýkající se toho, že dané osoby prostě *otráвила*, nikoli umořila navýsost magickými prostředky.

Případ Markyty Biřičky tedy nemusí být nutně případem nejstarším, dokonce jím nemusí být, a ve skutečnosti také není, případ Šmidrikalky. Petr Kreuz hovoří o tom, že první doložitelné procesy na území Čech lze vysledovat již ve druhé polovině 15. století.⁵⁸ Jedná se především o případy z roku 1498

⁵² Poměrně nekriticky je jako první případ magie na území Čech přejímán právě rok 1540 v těchto pracích: Kočí, Josef: Čarodějnické procesy, s. 50; Neubauerová, Michaela – Polách, Drahomír: Zpráva o nevíře. Šumperk 2010, s. 8; Šindelář, B.: Hon, s. 174. Tedy ve všech domácích monografiích k tématu procesů existujících. Upozorňuji tímto především na jisté ustrnutí české historiografie v problematice čarodějnictví, kde prakticky absentují jak snahy po předkládání nových otázek, tak snahy po revizi závěrů starých. Případy staršího data uvádí proti tomu Josef Macek a dále taktěz Jindřich Francek a Petr Kreuz.

⁵³ SOKA Náchod, Archiv města Náchod, kn. č. 206, sing. 68A (XIII), Knihy útrpné smolné města Náchoda z let 1513–1598. (dále jen SM Náchod)

⁵⁴ J. K. Hraše ve svých dějinách města Náchoda uvádí tento případ dokonce k roku 1530; Hraše, J. K.: Dějiny Náchoda, díl první – od nejstarších dob až do bitvy na Bílé hoře. Náchod 1895, s. 326. A nověji taktěz Jan Čížek datuje v regestu uváděný případ před rok 1534; Čížek, Jan: Hrdelní soudnictví města Náchoda v 16. století. Stopami dějin Náchodska 4, 1998, s. 22.

⁵⁵ SM Náchod, fol. 6v.

⁵⁶ Tamtéž, volně vložený list.

⁵⁷ „... *weniger der Hexe als vielmehr der Doppelmörderin galt, ...*“; Svátek, J.: Hexenprozesse, s. 14. Ve skutečnosti však byla Šmidrikalka patrně více násobnou mordýřkou, neboť uvádí, že s další ženou z Mýta trávil i jiné osoby. SM Náchod, volně vložený list.

⁵⁸ „*Die ersten Prozesse, die gegen die Betreiber von (schädlichen) magischen Praktiken angestrengt wurden, lassen sich vereinzelt in Böhmen schon in der zweiten Hälfte des 15. Jahrhunderts feststellen.*“; Kreuz, P.: Der Einfluss, s. 232.

ve městech Praha a Kutná Hora. Šlo zejména o spojení s travičstvím, přičemž počet obětí není přesně znám.⁵⁹ Dále je v literatuře připomínáno obvinění tří žen z kouzel v Třeboni a to již k roku 1517.⁶⁰ Motivem škodlivého kouzelnictví byla v tomto případě opět pomsta spojená se snahou dané osoby *ostudit* za pomoci kostí vložených pod práh, včetně doprovodu tohoto aktu zařikáním.⁶¹ Úředník dále v listu uvádí, že jedna z podezřelých, přičemž všechny tři ženy pobývaly v šatlavě, je těhotná, a dotazuje se, zda má být propuštěna. Zda v tomto případě došlo následně k soudnímu procesu, není však zcela jasné.

Zajímavá je dále tendence označovat, nicméně pouze v případě některých autorů, dané případy za čarodějnické procesy, avšak nejen, že neodpovídají diabolické charakteristice čarodějnictví, k tomu jsou tyto vedeny v době, kdy v domácích zákonících a právních knihách delikt čarodějnictví, natož v jeho diabolické vezri, prozatím definován nebyl.⁶² Odsouzení za užívání magických praktik tedy, alespoň do roku 1579, předpokládat podle platného psaného domácího práva nelze. O tomto svědčí do jisté míry případ z východočeského města Solnice. Roku 1572 Zuzka, dcera Duniakova, pozbyla svého plodu, a to na radu Anky, dcery Pavla Hudce, která jí doporučila napít se za deště vody ze tří žlabů, že takto dítě vyžene.⁶³ Ortel poté stanovuje: „*vhledše v prava a zřízení Zemská a bedlivie její vyznani a skutek mordu uvaživše takto o tom vejpo-vied činime a Ortel s prava našeho vynašime že ma zahrabana a kulem proibitím trestana byti.*“⁶⁴ V souladu s psaným právem je tedy souzena primárně za *skutek mordu*, nikoli za magickou praktiku v podobě pití ze tří žlabů. K tomu znovu připomínám skutečnost, kdy na základě domácího práva té doby, jako jsou uváděná zemská zřízení, nelze ve své podstatě ani za delikt čarodějnictví či kouzelnictví odsoudit, neboť se v českém zákonodárství jakožto hrdelní delikt

⁵⁹ Petr Kreuz uvádí pro Kutnou Horu jednu ženskou oběť, v případě Prahy pak minimálně čtyři. Tamtéž, s. 232. A dále Kreuz, Petr: Poznámky k problematice pramenné základy ke studiu dějin kouzelnických a čarodějnických procesů v českých zemích v pozdním středověku a raném novověku. *Folia historica Bohemica* 25/1, 2010, s. 103. Josef Macek však hovoří i v případě kutnohorském v plurálu o ženách-travičkách, nicméně v blíže neurčeném počtu; Macek, J.: Věk, díl 3–4, s. 447.

⁶⁰ Přepis informací o vývoji případu zasláných pánu z Rožmberka viz Archiv český čili staré písemné památky české i moravské sebrané z archivů domácích i cizích, díl XIV. Praha 1895, s. 306–307.

⁶¹ Tamtéž, s. 307. Shodně o uvedeném případě též viz Macek, J.: Věk, díl 3–4, s. 447.

⁶² Poprvé se v českém zákonodárství objevuje v této souvislosti zcela jasná formulace až v Právech městských království českého Pavla Kristiána z Koldína z roku 1579. Jedná se však o prosté kouzelnictví; Jireček, Josef (ed.): Pavel Kristián z Koldína. Práva městská království českého a markrabství moravského – spolu s krátkou jich summou. Praha 1896. O paktu se zlým duchem se dočítáme až v zákoníku Josefa I. z roku 1708. Jeho Milosti římského císaře uherského a českého krále ... Josefa I. ... Nové právo útrpné a hrdelní pro království České, anno 1708, nákladem kupce z Bielenberka.

⁶³ Tento případ uvádí mimo jiných i Jindřich Francek; Francek, J.: Čarodějnické příběhy, s. 54.

⁶⁴ SOkA Rychnov nad Kněžnou, Archiv města Solnice, Smolná kniha města Solnice 1569–1638, inv. č. 161, kn. č. 147, kart. č. 35, fol. 11.

prozatím nenachází. Za přečin proti právu musela však na straně druhé kouzelnictví dobová justice do určité míry považovat, o čemž svědčí i výše uvedené případy. Jednalo se snad přesto více než o delikt sám o sobě, po vzoru práv Brickcího z Licska, o jev doprovodný přitěžující, vyvolávající *zlé domnění*⁶⁵ a odporující bezúhonnosti daného obviněného.

Diabolické elementy na stránkách smolných knih

Co se následně rozebíraných případů dotýká, širší skutečnosti či jména obviněných jsou uváděny pouze stručně v kritickém aparátu, neboť, jak již bylo uvedeno, cílem studie není vlastní převyprávění průběhu procesů. Východiskem rozboru je ve své podstatě neznalost. Neznalost konstruktů diabolického čarodějnictví, přičemž kladu pramennému materiálu otázku, zda lze v českém a moravském prostředí nalézt prvky, které můžeme uvést v komparaci s elementy sdruženého zločinu čarodějnictví. Dále se pokusím o vyvrácení chybného, avšak o to soustavnějšího, označování soudních řízení za procesy s čarodějnicemi, ačkoli tyto zjevně neodpovídají terminologii světové historiografie, tím méně poté struktuře zkoumaného diabolického deliktu.

Petr Kreuz hovoří pro české země o čtyřech velkých pronásledováních v období od sedmdesátých let 16. století do druhého desetiletí století následujícího. Mezi tato řadí také procesy v moravské Velké Bíteši.⁶⁶ Označení těchto dějinných událostí obecně za čarodějnické procesy, jak to dosud činila domácí historiografie, není zcela přesné, a to tím spíše, vycházíme-li z komparace s pronásledováním severomoravským, vyznačujícím se zcela odlišnou vnitřní obsahovou strukturou. Toto označení se stává proto i částečně matoucí pro badatele zahraniční.⁶⁷ Procesy velkobítešské k tomu u domácích badatelů vzbudily poměrně značnou pozornost, s ohledem na popis magických praktik.⁶⁸

*Smolná kniha Velké Bíteše*⁶⁹ o užívání magických praktik a kouzelnictví vyovídá, nikoli tak přímo o čarodějnictví. Neobvyklým pro domácí prostředí

⁶⁵ Codex juris bohemicus. Briki z Licska, Kniha práv městských. In: Jireček, Hermenegild – Jireček, Josef (edd.): Codex juris bohemicus, Tomi IV, Pars III. Praha 1880, s. 385

⁶⁶ Zbylá tři pronásledování viz pozn. 3.

⁶⁷ Konkrétně Karen Lambrecht hovoří o událostech ve Velké Bíteši jako o velkém pronásledování v souvislosti s Hexerei; Lambrecht, K.: Hexenverfolgung, s. 16–17.

⁶⁸ V tomto případě zmiňují zejména krátké studie Kamily Rojčíkové a Ivana Štarhy; Rojčíková, Kamila: Magické praktiky velkobítešských čarodějnic. Západní Morava IV., 2000, s. 149–154; Štarha, Ivan: Velkobítešské čarodějnice – K poznání dějin „duchovního moru“ na západním Brněnsku. Vlastivědný věstník moravský LII, sešit 2, 2000, s. 149–155.

⁶⁹ SOKA Žďár nad Sázavou, pobočka Velké Meziříčí, Archiv města Velké Bíteše, sign. Ea5, Smolná kniha – výpovědi při právu útrpném mučených 1556 – 1615. (dále citována jen SM VB) Doplňují též, že inventář k uvedenému fondu prozatím neexistuje. Ediční zpracování pramene poté viz Verbík, Antonín – Štarha, Ivan (edd.): Smolná kniha velkobítešská 1556–1636. Brno, 1973. (Odlišné časové rozmezí vyplývá z pokračování smolné knihy v Knize Ortelní) Pokud následně z uváděného pramene cituji, využívám originál této smolné knihy.

je ovšem vysoký počet popravených, ve všech případech se k tomu jedná o ženy. V souvislosti s magickými praktikami, především škodlivými, jsou totiž vyslýchány, vždy útrpně, právě a pouze ženy. Mezi lety 1571–1576 je jich ve vzájemně provázaných obviněních popraveno dvacet dva.⁷⁰ Užívané úkony, přičemž jednalo se téměř výlučně o vytváření prachů ze slepých koťat či štěnat a jejich následné vspání do vody, kterou je vybraný objekt či místo, kudy oběť prochází, zlit,⁷¹ nacházíme v namnoze analogické podobě téměř ve všech dvaadvaceti examenech. Tento typ praktik sice není geograficky omezen pouze na prostor velkobitešský, avšak jejich koncentrace v této oblasti je zcela markantní. Nicméně ani přes tuto skutečnost nelze hovořit o diabolických prvcích pronásledování. V žádném z výsledků nepadne o ďáblu a démonech žádná zmínka, stejně tak v případě nočních shromáždění pramen mlčí. Co do letů pověřím, jistou výjimku můžeme spatřovat v následujícím examenu Markyty Ťuhykalky, která: „*Vice vyznala že jest ji Koutna a Dobšovi Velkej štvrtek svzkazala jeti na hranice na hřeblich a ony že sou jely (...) a tak že jsou rozlične kořeni trhaly a když sou domu přijely⁷² že jsou to kořeni do peci v hazely a z nieho prach dielaly ...*“⁷³ Povšimněme si jízdý na hřeblich, tedy na pohrabáči. Nejedná se nicméně o let přímo na sabat, ale pro koření, které ženy následně spálí v peci a vzniklým prachem moří dobytek. Za příznačné též považuji, že sama obviněná, případně krevní písař, neuzivá přímo slova *letět*, nýbrž *jet*. Avšak připouštím omezený dosah konkrétně této interpretace, neboť z hlediska určité snahy po racionalizaci, není vždy v silách historika všechny části examenů zcela uspokojivě vysvětlit, dokonce ani toto nemusí být nutně žádoucí.

Ivan Štarha ve své studii k velkobitešským procesům soudí, že: „*Všechny ty čarodějnické úkony, k nimž se obviněné osoby uznaly a nad nimiž se dnes můžeme*

⁷⁰ Pět v roce 1571 – Anna Maštálková, Lidmila Klimentka, Dorota Vitoušková, Anna Rouska (u níž není přímo uvedeno, že jest na tom umřela, avšak s ohledem na činnost lidickou s ostatními – moření lidí i dobytka, předpokládám taktéž její popravu) a Dorota z Litomyšle. Další dvě ženy byly trestány na hrdle roku 1575 – Dorota Valova a Markyta Zavadilka. Zbýlých 15 žen poté popravil kat roku následujícího. Smolná kniha však v žádném z uvedených případů nevypráví o přesném způsobu provedení exekuce. Dodávám taktéž, že ne všechny ženy, na něž bylo zadrženými vypovídáno, se dostaly do smolné knihy, tedy nemusely být nutně přímo stíhány, kupříkladu z důvodu, kdy je nebylo možno nalézt a zadržet. Avšak v tomto ohledu jeví se sama krevní kniha pramenem částečně problematickým, neboť výsledky zde zapsané nejsou v žádném případě přesným zachycením, jedná se pouze o přepisy ex post. Dohledání navazujícího materiálu, pokud se vůbec dochoval, s ohledem na neexistenci inventáře daného fondu, není taktéž záležitostí zcela prostou.

⁷¹ Úmysl učinit něco takového realizoval se nejčastěji prostřednictvím prachů vřazovaných do pití, případně přimíchaných do potravy, a dále pak skrze zlitiny, tedy poléváním prahů domů, křížovatek či prostě cest, po nichž se dotyčná osoba pohybovala, případně po nich chodíval dobytek. Podrobněji k tomuto viz Petráňová, Lydia: Doklady praktik lidové magie ve smolných knihách. In: Tarcalová, Ludmila (ed.): *Magie a náboženství. Uherské Hradiště 1997*, s. 52.

⁷² V edici chybně přepsáno jako „přišly“, ve smolné knize je však „přijely“, Verbík, A. – Štarha, I. (edd.): *Smolná kniha velkobitešská*, s. 116. A SM VB, fol. 24r.

⁷³ SM VB, fol. 24v – r.

jen trpce pousmát, mohly být popsány jen za přispění útrpného výslechu a s náповědou vyslychajících.“⁷⁴ S tímto názorem, silně ovlivněným stereotypním vnímáním průběhu zahraničních procesů s čarodějnicemi, nelze souhlasit. Snad s výjimkou problematického „letu“ nepovažuji výpovědi, vztahující se po nejvíce k výrobě prachů z těl uhynulých a zabitých zvířat či lití těmito složkami zkažené vody před prahy a na cesty, za vnučené a nemožné. Pověřené a magické konání uváděné ženami odpovídá do značné míry úkonům, které lze bez větších potíží provést. K tomu nacházíme analogické konání napříč celými českými zeměmi. Daná osoba či zvíře, proti nimž kouzla směřovala, nemuse-la pochopitelně zemřít na základě *lití vody*, stejně tak to ovšem neznamená, že tato praktika nebyla vykonána. V neposlední řadě poté nelze, na základě zápisů smolné knihy jakoukoli sugesci předpokládanou Ivanem Štarhou věrohodně pramenně doložit.

Stejně tak považuji za ne zcela vhodnou analogii následující: „*Jedněmi v historii z největších na Moravě byly právě procesy ze 70. let 16. století ve Velké Bíteši a v Tasově, připomínající největší procesy ze severní Moravy o sto let později. Již v té době byla vypracována celá nauka o boji s čarodějnicemi, o postupu soudního řízení atd.*“⁷⁵ Z výše uvedeného stručného shrnutí příslušných případů velkobítešské smolné knihy jasně vysvítá nejen nediabolický charakter procesů, na jehož základě po mém soudu nelze vytvářet jakékoli adekvátní analogie s procesy ve Velkých Losinách a v Šumperku, vedených podle zcela odlišného, démonologického modelu. Co do rozpracování učené nauky o boji s čarodějnicemi v 16. století již pochopitelně tato konstrukce plně fungovala, a to ve své komplexní podobě, ovšem nikoli tak v rámci Čech a Moravy, kde nacházíme více či méně nejasné kontury některých složek spojených s tímto deliktem.

O Velké Bíteši hovořila jsem nikoli z důvodu význačného užívání aspektů spojených s diabolickým čarodějnictvím, ale spíše s ohledem na ne zcela přesné pojetí těchto procesů v domácí historiografii jakožto velkého čarodějnického pronásledování srovnatelného s oblastí severomoravskou. S ohledem na spojení s prvky sdruženého zločinu čarodějnictví, nosné informace nacházíme na místě jiném. *Černé knihy práva loveckého na hradě Buchlově z let 1562–1654*⁷⁶ poskytují širší a barvitější obraz zločinu magie, včetně zde sledovaných diabolických prvků.

O dábelském původu čar se dozvídáme již k roku 1587, kdy Kateřina Slaměná, jsouc podrobena v příčině stížnosti Jíry Masaře, který sám čelí obvinění,

⁷⁴ Štarha, Ivan: Velkobítešské čarodějnice, s. 154.

⁷⁵ Verbík, A. – Štarha, I.: Smolná kniha velkobítešská, úvod, s. 31.

⁷⁶ MZA Brno, G 12, Cerronihho sbírka, kniha 101 II., Černé knihy práva loveckého na hradě Buchlově. I v tomto případě připomínám existenci edice: Verbík, Antonín (ed.): Černé knihy práva loveckého na hradě Buchlově. Brno 1976. Pokud smolnou knihu cituji, užívám originálu. (Dále jen Černé knihy)

právu útrpnému, vyznává, že: „...*jest krze (...) ciary původem diabelským že jest jí k vůli býti musil.*“⁷⁷ K tomuto doznala též cizoložství a byla odsouzena k zahrabání zaživa s probitím kůlem.⁷⁸ Blíže informace o oné ďábelské pomoci se ovšem nedozvídáme, pravděpodobně z důvodu stereotypního a v myslích společnosti zakořeněného spojení čar a nečistých sil, patrného zejména u škodlivého čarodějnictví. O primárním spojení negativního magického konání a ďábelského vlivu, aniž dojde k hlubšímu porozumění případné démonické podstatě, vysvědčuje i do jisté míry kontrastní případ užití magických praktik v pozitivním smyslu, který nacházíme taktéž v právě citované smolné knize.

Barboře Drslíče, obviněné: „...*že jest se z kouzelnictvím a čarami obchazela, je provozovala*“⁷⁹ přesto trest uložen nebyl. Nařčená žena skutečně trhala zeliny a prováděla pověřené úkony ve snaze omladit svůj jediný kus dobytka, ale pro mistra popravního posláno nebylo. Nález soudu hovoří k celé věci takto: „...*chtějíc sobě pomlazení hovádka sveho opatřiti lýkařstvím totiž vodami a zelinami spomahala, obavajíc se jako chuda žena, aby tož hovádko neodešlo, nic se tu škodam lidským při ni nenachází, a taky žalobník svědkem bejti nema, jakož jest se ten jistý Vaclav Řehořů (...) na tůž Barboru jest žaloval a ted zase za svědka se postavil ...*“⁸⁰ Nejen, že v soudním rozhodnutí nenacházíme žádné známky zdůrazňovaného bezpráví ve shodě s některými čarodějnickými procesy vedenými pod hlavičkou demologie, ale především pozorujeme dobrovolné přiznání se k užití magických úkonů. Tyto však nikomu neškodí, tedy dokonce nejsou v uváděném konkrétním případě trestány vůbec. Daná skutečnost napovídá nesmírné rozšířenosti pověřených praktik, vnímaných za běžnou, až tolerovatelnou součást života společenství, nikoli tedy každém případě za ďábelskou hrozbu. Ovšem ani v tomto případě nelze generalizovat v domněni, že uvedený příklad poslouží jako modelová situace všem analogickým situacím. Konkrétně buchlovské právo se vyznačovalo značnou racionalitou ve smyslu vyžadování dostatečné průkazných svědeckých výpovědí i případných důkazů. Stejně tak byli při podezření z kouzelnictví propuštěni, bez podrobení útrpnému právu a s ohledem na nevalnou hodnověrnost obvinění, i další osoby. Anna Vašičková k roku 1592,⁸¹ a to i přes nařčení z moření dobytka, pastýř Martin Trhaný léta páně 1616,⁸² obviněný z praskání bičem proti mračnům, či Anna Mášová za údajné umoření klisny roku 1625.⁸³ Ani na tomto základě nemůžeme ovšem prohlásit černou knihu buchlovskou za téměř prostou přítomnosti ďábla. Případ,

⁷⁷ Černé knihy, fol. 35.

⁷⁸ Tamtéž, fol. 35.

⁷⁹ Tamtéž, fol. 56.

⁸⁰ Tamtéž, fol. 57.

⁸¹ Tamtéž, fol. 40–41.

⁸² Tamtéž, fol. 150–151.

⁸³ Tamtéž, fol. 166–167.

respektive případy, z roku 1637 vymykají se co do obsahu výše uvedeným procesům s mírným průběhem.

Pastýř Jan Palač, protože jest: „...*mordoval, kradeže a kouzelnictví provozval*“,⁸⁴ stanul v létě 1637 před loveckým právem hradu Buchlov. Obviněný všem nařčením odpíral, avšak v tomto případě bylo, na základě Janovi nepříznivých svědeckých výpovědí, přistoupeno k povolání mistra popravního.⁸⁵ Při suchém trápení vyznává, že umí dělat myši, což se naučil od svého otce Martina, přičemž i jeho matka je znalá těchto praktik. K *dělání myší* z bláta a chlupů dodává: „...*tři diabli přítomen bejti musí, kterýchž k sobě volá* ...“⁸⁶ Stejně tak doznává, že umí vytvořit a vlky poslat tato zvířata na osobu, s níž vede spory. Zmínkou o své matce, která ho podle vlastních slov všemu tomu naučila, připravil jí samé nelehký osud, neboť i ona je zadržena a následně útrpně vyslýchána. Pod suchým trápením dozná se vedle přivolávání vlků i k dělání mrazů a zbraňování deště.⁸⁷ Kateřina potřebovala pomoc démonů neméně, říkájíc: „...*diable šeredný nedavej deště* ...“⁸⁸ K tomu, aby škodila, ji nabádal taktéž ďábel, avšak sama doznává, že žádného užitku z této činnosti neměla, pouze skrze toto konání upadla do hříchu.⁸⁹ Ortel na matku Jana Palače, zní, po zmírnění ustanovení litery O II.⁹⁰ Koldínových *Práv městských*, stětí.

V tomto případě doprovází škodlivou magii explicitní vyzývání ďábelských sil. Příznačným jeví se též kouzelnictví, až čarodějnictví celé rodiny, ačkoli examen otce není v knize přítomen, lze situace uvést v analogii s představou, v tomto případě však spíše násilně, o dědičnosti čarodějnictví v rodině, o tzv. *Hexerei im Blut*. K tomu přistupuje skutečnost, kdy obvinění čelí rodina pastýřů, obecně tedy osob společenské skupiny podezřelé z užívání magických praktik mezi prvními. O pojetí deliktu za magii svědčí poté ortel na Kateřinu, matku Jana Palače, odsouzenou pod literou O II. z *Práv městských*. Připomínám

⁸⁴ Černé knihy, fol. 192.

⁸⁵ Proces s Janem Palačem je zanesen ve smolné knize poněkud chaoticky. Po svědeckých výpovědích následuje ortel v podobě lámání kolem a vpletení do něj. Až teprve po zaznamenání ortelu objevují se výpovědi tohoto pastýře na trápení. Tamtéž, fol. 196 (ortel), fol. 197–198 (vyznání).

⁸⁶ Tamtéž, fol. 197.

⁸⁷ Tamtéž, fol. 200–201.

⁸⁸ Tamtéž, fol. 201.

⁸⁹ Tamtéž, fol. 202.

⁹⁰ Tento artikel předpokládal pro ženské pohlaví trest za magii v podobě upálení či zahrabání zaživa s probitím kůlem. „Magia sive sortilegium, to jest, čarodějnictví a všelijaká jiná škodná kouzla, kterážto pokoutou meče aneb upálením na pohlaví mužském, a na pohlaví ženském zahrabáním, aneb též upálením ztrestána býti mají.“ Práva městská, O veytržnosti, O II., s. 335. Upozorňuji taktéž na chybný přepis v edici smolné knihy, kdy je uváděna nikoli litera O II., ale Q II., přičemž případný pokus o uplatnění litery Q II. postrádá s ohledem na charakter provinění smyslu; Srv. Verbík, A. (ed.): Černé knihy práva loveckého, s. 199. K záměně uvedených písmen dochází taktéž v případě z roku 1629, kde je artikel Q 24 přepsán v edici z O 24, což ovšem znovu ani kontextu příliš neodpovídá. Srv. tamtéž, s. 182. V originálu pramene poté viz Černé knihy, fol. 202 a 180.

nicméně, že sama definice tohoto deliktu v Koldínově zákoníku nenese v sobě žádné démonologické prvky, orientuje se na škodlivé kouzelnictví. Samo užití litery O II. nacházíme v pramenech poměrně vzácně.

Soud také, pokud se examenů zachycených buchlovskou smolnou knihou týká, nikterak neusiluje o rozšíření počtu spolupachatelů, respektive vyznaná jména dalších žen, které pastýřku Kateřinu s nadpřirozenými úkony zacházet naučily, mimochodem taktéž pastýřky, se dále ve smolné knize mezi exameny nenachází.⁹¹ Souhrnně tedy pro černou knihu hradu Buchlova lze konstatovat alespoň podobnost s některými prvky diabolického čarodějnictví, přičemž uvedené tvrzení lze vztáhnout i na smolnou knihu následující.

Ve státním okresním archivu v Rokycanech se nachází velice zajímavá a co obsahu pro zde rozebírané téma nosná *Knihla černá nebo smolná královského svobodného města Rokycan z let 1573–1630*.⁹² Vedle již několikrát zmiňovaných praktik *ostuzení* osob prostřednictvím vespávání prachů do piva nacházíme zde snad i částečně regionální pověrečný úkon *sypaní mravenců* v domech a šencích, aby se místa zaplnila hosty.⁹³

Roku 1589 doznává na mučidlech Anna Chyličková, vedle škodlivého kouzelnictví za návodu Káči Sápě, že: „...s čertem činíti miela, který s ní v způsobu človieka černeho stareho chodíval a poroučel ji aby čarovala v sobotu a v neděli a rady daval, aby sobie za tovaryšku Kozovou [za tovaryšku – přeškrtnuto] vzala, aby ho poslouchaly a nic se nebaly zie se dobře míti budou.“⁹⁴ Kozovou za tovaryšku zřejmě přijala, neboť dále hovoří o tom, že právě u této ženy čert býval a tam se také vespolek scházeli. Sama Chyličková byla *na hranici spálena*. Následují však další doznání od skrze ni jmenovaných žen, přičemž Káča Sápě za své činy došla zahrabání zaživa a Kozová, původně: „...zanechána (zdali by okouzlena byla) do jineho času“⁹⁵ neboť se sama k ničemu znát nechtěla, *pálení nedbajice*,⁹⁶ nesla pochopitelně následky tortury těžce. Mučená žena onemocněla, byla proto na přímluvy dokonce propuštěna, avšak třetího dne zemřela.⁹⁷

⁹¹ Přičemž jedna ze dvou uvedených žen již podle pastýřky zemřela. Černé knihy, fol. 201.

⁹² SOkA Rokycany, Archiv města Rokycan, I. oddělení, sign. K 27, *Knihla černá nebo smolná královského svobodného města Rokycan*. (Dále jen SM Rokycany) Existují taktéž edice této smolné knihy, starší od Jana Pohla, mladší poté od Petrose Cironise; Pohl, Jan (ed.): *Knihla černá nebo smolná královského svobodného města Rokycan z let 1573–1630*. Rokycany 1911; Cironis, Petros (ed.): *Knihla černá nebo smolná královského svobodného města Rokycan z let 1573–1630*. Rokycany 1994. Cituji-li smolnou knihu, využívám originálu.

⁹³ SM Rokycany, fol. 1 a 8.

⁹⁴ Tamtéž, fol. 7.

⁹⁵ Tamtéž, fol. 9.

⁹⁶ Tamtéž, fol. 9.

⁹⁷ Poněkud matoucím stává se v tomto případě zápis na SM Rokycany fol. 9, kdy nikoli již Kozovou, ale Markytu Plechatou stihl zcela identický osud. Dodávám, že Kozová původně na Plechatou vypořádala, že prováděla magické praktiky kolem krav a tedy i ona byla vyslychána kvůli čarodějnictví, avšak taktéž následně z důvodu podezření na okouzlení zanechána do jiného času, přičemž i v tomto případě následovalo propuštění na přímluvu v příčině nemoci a brzké úmrtí.

Nacházíme zde několik prvků spojených s diabolickým čarodějnictvím. Spojení *mít s někým co činiti* zpravidla vyjadřovalo sexuální styk. V tomto případě přikláním se však spíše k výkladu spojení ve smyslu prostého kontaktu s čertem, který Annu Chyličkou nabádá k čarám a taktéž k tomu mít další tovaryšku, čímž částečně přibývá element sektářský. Pekelný návštěvník s ní chodíval jakožto starý černý muž, respektive *po způsobu* takového muže. Za tímto spojením snad lze spatřovat latentní víru v možnost přeměny do jiné tělesné formy. A konečně, vyslychaná Kozová je v příčině odmítání přiznání a mlčení ponechána na další čas v šatlavě, aby se potvrdila či vyvrátila případná možnost okouzlení. V souladu s učenou démonologií je možné interpretovat její chování jakožto ďáblem podporované přestání bolesti, nicméně z textu smolné knihy není zcela jasné, zda se případné okouzlení připisuje skutečně účinku démonů, či naopak vlivu jiné kouzelnice. Zdůrazňuji k tomu, že sama Kozová je nakonec propuštěna, zřejmě i z důvodu setrvání na tortuře bez přiznání. K tomu opět absentuje tendence vynutit jména dalších podezřelých. Sama existence povědomí o možnosti nevyprávět pod vlivem čar je však velmi zajímavá. Dodávám taktéž, že uvedená interpretace daných folií je pochopitelně interpretací dnešní, zpětnou, do jisté míry formálně stříženou, hledající styčné body s diabolickým deliktem čarodějnictví, tak, jak ho definuje historiografie dnes. Z tohoto důvodu znovu upozorňuji na limity právě uvedeného.

Co se poté dotýká osoby čerta, je zatěžko předkládat jakékoli závěry. Osobně se domnívám, že šlo o skutečnou osobu, nikoli ďábelského charakteru, spíše o osobu prostého potulného letitého starce, který si tímto způsobem hledal obživu. Zápis výslechů totiž mimo jiné dokládá, že uvedené ženy nosily, příznačně na rozcestí,⁹⁸ muži *mlíko k jedení*.⁹⁹ Rokycanská smolná kniha v tomto ohledu dokládá především představu o existenci čertů a jejich temné podobě, zároveň však za slibu přinesení prospěchu, tedy včetně možného osobního kontaktu s lidmi, nikoli pak primárně důkazy o skutečném diabolickém pojmání deliktu magie. Reálné působení temných sil bylo samozřejmě objektivní realitou sdílenou napříč společenskými vrstvami, čemuž odpovídá i víra v možnost kontaktu s démony. Tento stav dokládá i případ Jakuba Kulhavého z roku 1591.¹⁰⁰ Vedle obvyklého škodlivého kouzelnictví na dobytku, liti vody na křížovatkách a tentokrát i znesvěcení hostie za účelem prospívání dobytka nacházíme taktéž krádeže doprovázené zvoláním: „...*pomoz čierte diable odřikam se Pána Boha a ať nás nevidí*.“¹⁰¹ Za své zlé skutky byl Jakub Kulhavý, spoléhající na pomoc ďábla, ortelován velmi tvrdě, vpletením do kola a spálením zaživa na hranici.¹⁰²

⁹⁸ Jakožto místo střetávání se zlých a dobrých sil.

⁹⁹ SM Rokycany, fol. 7.

¹⁰⁰ Tamtéž, fol. 14–15.

¹⁰¹ Tamtéž, fol. 15.

¹⁰² Tamtéž, fol. 15.

Nesmírně zajímavou co do reflexe jednotlivých prvků sdruženého zločinu čarodějnictví jeví se dále *Krevní kniha městečka Bojkovic* z let 1630–1721.¹⁰³ V tomto případě je taktéž potřebí upozornit, v komparaci s dalšími smolnými knihami, na značnou obsahovou bohatost pramene. Vedle výslechů bez i za užití útrpného práva nacházejí se zde zápisy o výkonech kata a opisy dotýkající se žádostí o naučení k vyššímu právu. Nicméně nehovořím o odvolání se k pražskému apelačnímu soudu. Bojkovice se obracejí, jakožto *právní synové*, k *otcovskému právu* Uherského Hradiště.¹⁰⁴

Roku 1635 stanou před soudem bojkovickým čtyři ženy,¹⁰⁵ podezřelé z kouzelnictví. Jednalo se povětšinou o magické praktiky spjaté s *ostuzením*, avšak k neprospěchu žen padla slova i o zneužívání svátosti oltářní a vody z křtitelnice. Spojení užívání hostií i dalších posvěcených předmětů s magickými praktikami domácí prostředí dobře znalo: „...*co se dotýče velebné svátosti oltářní a vody křtitedlní, jsouce to věci veliké a vysoké a mnozí takoví lidé nevážní více tyhož sakramentu k kouzlům a k službě ďáblu nežli k spasení duše své těchto časů užívají* ...“¹⁰⁶ Avšak lze za tímto zápisem skutečně spatřovat rezonanci hanobení zpřítomněného těla Kristova na sabatech, případně jeho následného užívání v mastích? Domnívám se, že nikoli. Propojení magie a nepřátelských temných sil nemusí nutně znamenat znalost konstrukce dábelské sekty, považují toto spojení za více či méně stereotypní záležitost.¹⁰⁷ O rozhodování na platformě

¹⁰³ V tomto případě jsem nucena využít edici připravenou Antonínem Verbíkem. Originál bojkovické smolné knihy mi pracovníci SOkA Uherské Hradiště, s odkazem na existenci uváděné edice, odmítli předložit; Verbík, Antonín (ed.): *Krevní kniha městečka Bojkovic*. Uherské Hradiště 1971.

¹⁰⁴ Označení právní otcové a právní synové viz kupříkladu: Tamtéž, s. 27, 83. Ačkoli rozbor této smolné knihy jako celku není předmětem zájmu této práce, dovoluji si upozornit na relevanci pramene s ohledem na dějiny katovského řemesla. Vedle informací o vyslání náležitého doprovodu, který měl zapůjčovaného kata do Bojkovic bezpečně z Uherského Hradiště dovést, nacházíme i zmínky o nespokojenosti s jeho činností: „*Kateřinu Divokou a Pavla Hetenku skrze mistra popravního mečem jsme ztrestati poručili, při kterýchž exekucích mistr popravní při Kateřině, zlé paměti, Divoké ne tak se zachoval, jakž na mistra popravního náleželo, ...*“ Tamtéž, s. 118. Nespokojenost s chaotickým zasiláním materiálů k případům poté vyjadřuje vůči Bojkovicím nadřazené právo. „*A k tomu jiných takových nepořádností v Vašich spisích se dosti mnoho nachází, takže nevíme, co odtud konkludovati a jaké Vám naučení dáti, ...*“ Tamtéž, s. 117.

¹⁰⁵ Zuzana Ouřednicková, Zuzana Žáčena, Kateřina Mrázka a Kateřina Kukušková.

¹⁰⁶ *Krevní kniha*, s. 24.

¹⁰⁷ Spíše jedná se o dotaz jaksi mimochodem, odvislý od dobového úzu, a to s ohledem na skutečnost, že identické otázky řeší soudy v rámci celých Čech i Moravy. Za příklad uvádím řízení s hadačkou v Praze, a to z období poměrně blízkému právě rozebíranému případu. Roku 1630 útrpně vyslýchají na Starém Městě hadačku Marianu Příhodovou. Obviněna je z pověřenceho slévání vosku, ale též z přivolání zlého ducha na jednoho mládence, který ji, jakožto posedlý, označuje za příčinu svého neštěstí. Mučená žena však prosí, aby ji na stará kolena hanby nečinili, že není ničím vinna a „...*jak živa s prašivcem* (zlým duchem či přímo ďáblem – Z. K.) *nezacházela* ...“ NA, fond Stará manipulace, sign. R 109, nadepsáno: Hadačka Mariana Příhodová, fol. 4. Přesto je tázána dále: „*Zdaliž má ducha zlého v sklenici*.“ Tamtéž, fol. 5. I tomu však odpirá. Konečné slovo pozůstává v tomto případě apelačnímu soudu, kam

odlišné od sektářského vzorce vypovídá po mém soudu i propuštění tří žen, hrdelní trest vynesl soud pouze v případě čtvrté z nich, Zuzany Ouřednickové. Do jisté míry zarážejícím se zdá dodatek k ortelu další ženy, Kateřiny Mrázky. „Mrázka pak, poněvadž se srozumívá, že s takovými kouzly a karaktery čarodějnickými zachází nařídíte (...) aby dostatečný zápis při knihách rychtářských v příčině jí, pokudž by co nejmenšího na budoucí časy takovýho na ni se vyhledalo, aby hrdlo tratila, zaopatřen byl.“¹⁰⁸ Mrázka je tedy propuštěna, a to přes zcela jasné konstatování soudu, že se kouzly skutečně zaobírala. I z tohoto důvodu lze usuzovat na nahodilou a nekontextuální recepci diabolických prvků, neméně poté na rozšířenost magického konání, neboť tribunálu nestálo samo užívání pověřených kouzelnických praktik za bezprostřední potrestání.¹⁰⁹

Vedle případů poměrně běžného užití magických úkonů, které nacházíme v právě rozebírané smolné knize zapsány též k letům 1630 a 1675, spojených především s deliktem infanticida, považují za zajímavé, s ohledem na možný výskyt prvků sdruženého zločinu čarodějnictví, podrobněji zmínit obvinění pěti žen a jednoho muže z roku 1667.¹¹⁰ V případě Pavla Hetenky se jedná, jak nasvědčují výpovědi, dokonce o recidivu. Za užívání magických praktik a morění dobytka byl zadržen již dříve, avšak uprchl a po návratu na místo nebyl mu předchozí přečin již soudně připomínán.¹¹¹

Zadržené osoby byly podle všeho již před uvězněním a předvedením k boj-kovickému soudu podrobeny zkoušce vodou, označované za *uherský způsob*.¹¹²

se obrací i manžel obviněné. Po prozkoumání a zvážení výsledků rozhoduje vrchní instance následovně: „Ponievadž se z týchž spisův proti dotčené Marianě Příhodové nic takového podstatného nenachází, že na dostatečný zápis z vězení propuštěna býti může, podle práva.“ Tamtéž, fol. 7.

¹⁰⁸ Krevní kniha, s. 26.

¹⁰⁹ Sama Kateřina Mrázka při propuštění z vězení podpisuje hrdelní revers, kde žádá o potrestání jako čarodějnice, v případě, že se zapovězeného konání opět dopustí. Tamtéž, s. 28. Významové překrývání se dobově užívaných pojmů čarodějnictví a kouzelnictví, bez diabolických elementů, považují za více než pravděpodobné.

¹¹⁰ Jedná se o tyto osoby: Pavel Hetenka, Kateřina Divoká a její dcera Dorota Juricová, Alžběta Ledvinková, Kateřina Svašicu, Markéta Talaška. Obvinění byla též vznesena na šestou, soudu neznámou ženu, kterou se však ani prostřednictvím tortury uložené Kateřině Divoké, nepodařilo označit.

¹¹¹ Zdá se taktéž, že Pavel Hetenka je k případu zbylých pěti, respektive šesti žen, přiřčeněn bez souvislosti a proces s ním je veden odděleně. Co se dotýká ženské části procesu, jedná se především o obvinění kumulované kolem neznámé ženy, slibující Kateřině Divoké pomoc při nalezení pokladu, údajně ukrytého na jejím pozemku. Tuto šestou ženu, Annu, nepodaří se vypátrat.

¹¹² „...poddaných svých takové zjímání poručiti a uherským způsobem jakžto domnělé čarodějnice na vodě, svízáce ruce i nohy, prubírovati dáti ráčil, kteříž že po vrchu po vodě polovali, jich za takové držeti a bez prodlení takové osoby, totiž jednoho muže a šest žen na Světlov do vězení dovésti ...“ Krevní kniha, s. 106. Dále je však v psaní z Uherského Brodu uvedeno, že Alžbětu Ledvinkovou není zapotřebí koupat, neříká se nicméně znovu koupat. Na počátku této poznámky pod čarou citovaná pasáž naznačuje již počáteční užití této metody, následně ovšem o případném prvním hození na vodu není žádné zmínky. Tamtéž, s. 115.

V tomto případě se jedná pravděpodobně o pozůstatek *ordálů*, božích soudů, nově spojených s představou, že čistý vodní živel nepřijme nečistou čarodějnici či čarodějníka. Postupem času však docházelo i k pozměnění, tedy nevinný se podle mínění soudců neutopil, viník naopak ano. K tomu dodávám, že ordál jakožto důkazní prostředek zapověděla již církevní pražská synoda z roku 1343.¹¹³

V procesech s čarodějnicemi pod hlavičkou sdruženého deliktu čarodějnictví se pracuje s koncepcí sekty, tedy členů ďábelského společenství, kteří se navzájem znají z nočních setkání. Ne zcela plně odpovídající, avšak do určité míry analogické jeví se doporučení otázek ze strany uherskohradištského soudu bojkovického, v případě útrpného tázání Kateřiny Divoké: „*Více, zdali má jaké tovaryše aneb tovaryšky takových čarů anebo zdali ty osoby, které J. M. pán Vám ku právu spolu s ní odeslal, v témž cechu zůstávají a takové čary provádí anebo jinde na jinších panstvích jestli se jací společníci takových zlých skutkův nacházejí.*“¹¹⁴ Není tu zde primárně cíleno na konkrétní osoby, snad již vyjma osob zadržovaných, na něž je úmyslem přenést obvinění z užívání čar. Žádná konkrétní jména se nově ve výsleších neobjevují. Není taktéž cíleno primárně na ženy, počítá se i s mužskými pachateli, s *tovaryši*. Patrně je ovšem povědomí o možném širokém geografickém rozsahu tohoto kouzelnického společenství, jemuž není, což je zapotřebí zdůraznit, nikterak primárně přisuzován ďábelský charakter. Předpoklad existence dalších kouzelníků a kouzelnic na území jiných panství vysloven ovšem nacházíme. Na straně druhé násilím rozšiřovaný okruh podezřelých nejen, že chybí, ale s touto koncepcí nelze ani pracovat, a to z důvodu, kdy z šesti uvězněných byli do rukou kata předáni pouze dva. Kateřina Divoká a Pavel Hetenka, jediní dva podrobení tortuře, zůstanou v tomto případě taktéž jedinými popravenými.¹¹⁵ Ostatní ženy se dočkají propuštění. Zajímavým

¹¹³ Malý, K.: České právo, s. 57. I v platnost nakonec nevstoupivší Majestas Carolina stanovovala: „*A zakazujeme i priesně prikazujeme a zapovídamo, aby viac té prísahy pohanske, totiž skrze železo horúcie a na vodu pušťenie, napožievali o žádnú věc, a tudy Boha, svého tvórcu nepokúšeli ...*“ Majestas Carolina, in: Jireček, Hermenegild (ed.): Codex juris bohemicus, tom. II., 1870, s. 139. S ohledem na platnost nařízení synodního, lze konstatovat ne zcela plně dodržování nařízení.

¹¹⁴ Krevní kniha, s. 112.

¹¹⁵ Je těžko zpochybnitelnou skutečností, že právo útrpné hrálo v procesech s čarodějnicemi a kouzelnicemi důležitou roli. Upozorňuji však, že nelze přistoupit k absolutizaci této složky procesů a k jejímu následnému vztahování na jeden každý případ. Vhodná není ani tendence považovat čarodějnictví za určitou formu super-zločinu, který vyžadoval speciální zacházení. Jak zcela správně upozorňuje Marianne Sauter, tortura byla důležitou součástí procesů, avšak nikoli výlučně procesů s čarodějnicemi. Sauter, M.: Hexenprozess. S obdobnou tvrdostí se postupovalo proti vrahům, žhářům či lupičům. Je samozřejmě také zapotřebí reflexe individuálního přístupu jednotlivých soudů co do tvrdosti výslechů a porušování či naopak dodržování norem, ale obecně zde upozorňuji na nevhodnost stanoviska, kdy je rozhodující úloha v procesech přiznávána užití tortury. Obdobně k tomuto též: Zagolla, Robert: Die Folter: Mythos und Realität eines rechtsgeschichtlichen Phänomens. In: Realität und Mythos. Hexenverfolgung und Rezeptionsgeschichte, edd. Katrin Moeller, Burghart Schmidt. Hamburg 2003, s. 122–149.

aspektem bojkovických, přeneseně též uherskohradištských, soudních řízení zůstává právě ono opatrné ukládání tortury, pokud je tato povolena, děje se tak v případech závažného podezření, ale nikoli v případech nejednoznačných.

Protože Kateřina Divoká stále odmítala uvést jméno oné ženy,¹¹⁶ která slibovala pomoc při nalezení pokladu, domnívá se vyšší právo: „...*odtud se poznává, že s pomocí zlého ducha žádné pravdy vynéstí nechce*.“¹¹⁷ V tomto aspektu naučení lze opět spatřovat prvek kopírující stanoviska démonologů. Domnělá čarodějnice, pokud nechce odpovídat na otázky soudců, není to důkazem její nevinny a čistoty svědomí i duše, ale příčinou je ďábel, který ji zbraňuje hovořit, případně předává vyslýchané ženě sílu přestat mučení. I zde tedy nacházíme jisté rezonance konstruktů, nicméně za signifikantní v tomto ohledu považují již zmiňovanou skutečnost, kdy jsou pouze dva ze šesti obviněných nuceni zakusit torturu. Jednotlivé elementy spojené se sdruženým zločinem čarodějnictví nacházíme v bojkovické smolné knize ze všech uvedených knih patrně nejsilněji, avšak přesto pouze v útržkovité formě, která neabsorbovala potenciál řetězení procesů. Otázkou dále zůstává, jaký význam těmto nařízením a doporučením přisuzovalo samo vyšší právo v Uherském Hradišti. Nešlo v případě poznámky o působení zlého ducha v této věci pouze o přejatou konstrukci, kupříkladu z nedlouho předtím probíhajících procesů slezských, aniž by došlo k širšímu uchopení vzorce a porozumění neblahému potenciálu, který v sobě uvedený model nese?

Kateřina Divoká, sedíc v zámeckém arestu s dvěma dalšími ženami, počala sbírat po informaci, že jest posláno pro kata, ve věži slámu a podobné věci, které následně svázala do uzlíčku. Tento však později našel kat a nebohá žena po nejprve tvrdila, že váček má kvůli bolesti nohou, poté doznala nošení uzlíčku, aby se nebála. Na to Uherské Hradiště přikazuje Bojkovicím doptat se vězňených žen, především pak Kateřiny samé: „...*nač a proč ten uzlíček měla a zda-li neco ourodám zemským jak na obilí, ovoci, vinohradech, polích, lesích, kde se veliké škody staly, svými čarami neuškodily*.“¹¹⁸ Vedle pověrečných úkonů spojených s domnělou ochranou při předání mistru popravnímu, spatřujeme i další prvek sdruženého zločinu čarodějnictví, tedy škodlivé čarodějnictví. Aniž tomu okolnosti a vznesená obvinění či podezření nasvědčují, uvádění magie a ničení úrody v souvislost se objevuje pravděpodobně opět na základě určitého torzovitého transferu elementů diabolického čarodějnictví. Z obvinění jako takových nedozvídáme se o žádném poškozování polí a plodin, doporučená otázka není tedy kladena přímo na základě vyššímu právu zasílaných examenů¹¹⁹ a vyplývá

¹¹⁶ Ačkoli později vypoví, že se tato žena jmenovala Anna, nic bližšího není schopna uvést. Za pravděpodobnější v tomto případě pokládám skutečnost, kdy požadované údaje skutečně Kateřina Divoká neznala, neboť žena se objevila z ničeho nic a také tak oblast opustila.

¹¹⁷ Krevní kniha, s. 115.

¹¹⁸ Tamtéž, s. 115.

¹¹⁹ Na straně druhé je zapotřebí upozornit, že právě rozebíraná smolná kniha nezachycuje skutečně všechny exameny, případně je nezachycuje v plnosti.

po mém soudu ze známých, do moravského prostředí proniknuvších zlomků démonology definovaného deliktu magie. Ono částečné až nahodilé přejímání,¹²⁰ patrně bez plného porozumění, zabránilo následnému rozvinutí konstrukce, kdy se zdá, že právě zdůrazněné otázky jsou kladeny za otázky vedlejší, na základě povědomí o spojení škod na plodinách s čarodějnictvím a kouzelnictvím.

Kateřina Divoká, neboť: „...s čarodějnicemi zjevnými (kterýchž ona vyznání a jmenovati nechtěla) tovaryšství své měla, ...“¹²¹ i Pavel Hetenka, který škodil dobytku, byli státi. Ostatní ženy se dočkaly propuštění, pochopitelně v případě opětovného upadnutí do podezření musí již očekávat trest. V bojkovické smolné knize nalézáme tedy některé prvky spojené s deliktem diabolického čarodějnictví, především mlčení při výslechu podporované zlým duchem a sektářský charakter zločinu, zdůrazňují ovšem jejich omezený dosah na reálnou praxi soudů. O tomto zajisté svědčí i propuštění dcery Kateřiny Divoké, Doroty, na níž by v případě širšího porozumění deliktu padalo shodné podezření jako na matku, dané konstrukcí dědičnosti čarodějnictví, zejména v linii ženské.

Upozorňuji taktéž, že na základě v krevní knize zaznamenaných examenů, naučení vyššího práva i žádostí o ně, nenalézáme povětšinou výslechy plně odpovídající struktuře otázek doporučených Bojkovicím z Uherského Hradiště. Doprovodný aktový materiál bohužel není v příslušném uherskohradištském státním okresním archivu, pro smolné knize odpovídající chronologické rozpětí, k dispozici.¹²² Není tedy bezpodmínečně nutné kalkulovat s představou, kdy podřízené právo bojkovické zcela uposlechlo právo otcovské a provádělo exameny plně v souladu s doporučením Uherského Hradiště.

Již jen v závěru upozorňuji na události související s přímým stykem domácího prostředí s diabolickým čarodějnictvím ještě před procesy severomoravskými, kdy nízký zemský hejtman Jiří z Hodic zasílá do Prahy a Hradce Králové spisy dotýkající se obvinění celkem 4 žen, nařčených z čarodějnictví Mariannou Tittlovou, vyslychanou a poté i popravenou v rámci slezského pronásledování v letech 1651–1652.¹²³ Jednalo se o závažná obvinění s prvky sdruženého zločinu čarodějnictví jako pakt s ďáblem, lety na sabat a škodlivé čarodějnictví. Dvě ze čtyř obviněných byly zadrženy, k zadržení zbylých dvou žen nedošlo pravděpodobně z prostého důvodu, tedy tyto nebyly již zaživu.¹²⁴ První zadržena

¹²⁰ Z jakého prostředí byly tyto prvky přejímány, není však zcela jasné. V tomto ohledu bude zapotřebí sondy do této konkrétní oblasti. Možný je transfer zpráv z oblastí Slezska.

¹²¹ Krevní kniha, s. 117.

¹²² Podle informací poskytnutých mi archivem je aktový materiál dochován nejdříve k roku 1813.

¹²³ O tomto podrobněji Kočí, J.: Čarodějnické procesy, s. 86–97. Lépe však Lambrecht, K.: Hexenverfolgung, zejména s. 155–158, a dále 166–168. Materiály jsou uloženy z velké části v Národním archivu v Praze, fond Stará manipulace. Podrobnější rozbor otázek, které byly pokládány Uršule Kupferschmidové vězněné v Praze, napomůže do budoucna po mém soudu bližšímu porozumění s ohledem na znalost deliktu diabolického čarodějnictví.

¹²⁴ Tamtéž, s. 157.

Uršula Kupferschmiedová podlehla ve vězení následkům mučení, v případě druhé ženy, vězněné v Hradci Králové, došlo posléze k propuštění. Liknavé vedení procesu z české strany vysvětluje snad o jisté rozpačitosti nad těmito případy, v žádném případě poté nebyla využita příležitost rozhojňovat okruh podezřelých, byť na základě udání pod hlavičkou démonologie z oblasti Nisy tato možnost bezpochyby existovala. Co však neexistovalo, byla pravděpodobně vůle k takovému kroku, včetně osob, jejichž znalosti a horlivost korespondovali s představami nízkého hejtmana Hodice, roztrpčeného průtahy na české straně. Dokud však nebude proveden dostatečně podrobný rozbor pramenného materiálu, nelze předložit zcela věrohodnou interpretaci uvedených událostí. Skutečností ovšem v každém případě zůstává neúspěch snah po rozšíření procesů z území slezského na geografický prostor Čech.

Ve smolných knihách nalézáme jen torzovité analogie vztahující se k prvům sdruženého deliktu čarodějnictví. Jedná se nejčastěji o nejasné zmínky, které lze k tomu interpretovat více způsoby. Pro české a moravské území také začasť platí, že primární důraz byl ze strany světského soudu kladen na skutkovou podstatu činu. Tedy, stanul-li například někdo před soudem s tím, že se pokusil či přímo někoho otrávil, byl zpravidla vnímán jako vrah, a ač při svém konání využil magických praktik, kouzelnictví bylo sekundárním.

The cumulative concept of witchcraft and the Lands of Bohemian Crown

The introduction of the paper points out the need for a clear terminology in terms of witch and sorcerer trials, which the author applies and adapts with the use of the foreign historiography. The terminology represents the necessary basis to analyse whether and how these theoretical models can be adopted in individual cases of witchcraft in Bohemia and Moravia. The study is founded mostly but not entirely on the executioner's books which provide the interpretation platform to define an extent of knowledge about the cumulative concept of witchcraft in the Czech lands as well as to demonstrate a limited reception of such elements. The selection of witchcraft or sorcery cases studied in the paper was carried out using a possible analogy with elements of the cumulative concept of witchcraft, which, I believe, the inland population was to a limited extent acquainted with, although the concept was not followed and used in the judicial practise. I assume that this phenomenon was caused, among others, by absence of erudite demonologists or judges who would have been sufficiently acquainted with elements of witchcraft crime and thus would have been able to enforce the aforementioned concept in their practise.

While studying the proceedings of the trials the author argues that propositions about the specific type of witch trials and witch hunts in Bohemia and Moravia

are often to be found in the Czech historiography, but these cases are mostly the trials of “undiabolic” witchcraft, therefore only one type of a large spectrum of persecutions, yet not a form which would lack any analogies in various parts of continental Europe. According to the archival sources the Czech lands evince a majority proportion of trials based on simple demonological concepts, while the North Moravian trials from the latter half of the 17th century represent an apparent and very interesting exception. They require a systematic research, though, and are not included in this brief study.

The paper has, regarding to its limited scope, its boundaries, however the author hopes that the paper provides not only an introduction in the witchcraft and sorcery field of study, but also relevant hints for possible advancement and an illustration of an immense potential in this area of research.

Kumulatives Hexereidelikt und die böhmischen Länder

In der Studie wird einleitend der Bedarf an der Schaffung eines eindeutigen terminologischen Apparats zu Hexen- und Zauberprozessen unterstrichen, den die Verfasserin anhand der Terminologie in der ausländischen Geschichtsschreibung vorlegt. Auf dieser Grundlage wird die Frage postuliert, ob es möglich ist, die theoretischen Modelle an einzelne Magie-Fälle auf dem Gebiet Böhmens und Mährens anzupassen. Die Studie basiert in diesem Zusammenhang vor allem, aber nicht ausschließlich, auf Achtbüchern. Auf Grund ihrer Interpretation versucht die Verfasserin, die Erkenntnis von Elementen des kumulativen Hexereideliktes darzustellen, wobei sie auf eine beschränkte Rezeption dieser Elemente hinweist: Die Wahl der Hexerei- und Zaubereifälle wurde anhand einer möglichen Analogie mit Elementen des kumulativen Hexereideliktes getroffen, die, wie die Autorin vermutet, hierzulande in beschränktem Maße bekannt waren, obwohl die genannte Konstruktion nicht weiter entwickelt und in der Gerichtspraxis nicht zu viel genutzt wurde. Die Autorin ist der Meinung, dass dies unter anderem auf eine Absenz gebildeter Dämonologen und Richter zurückzuführen ist, die mit den Elementen des Hexereideliktes vertraut wären und Voraussetzungen getragen hätten, diese Konstruktion durchzusetzen und in der Praxis umzusetzen.

Im Zusammenhang mit dem Verlauf einzelner Prozesse macht die Verfasserin auf die Tatsache aufmerksam, dass es in der einheimischen Historiographie zum erforschten Thema viele Thesen über angebliche Einzigartigkeit des Verlaufs der Prozesse und der Verfolgung in Böhmen und Mähren gibt. In diesen Fällen handelt es sich aber meistens um Prozesse im Sinne der nicht-diabolischen Hexerei, das heißt um eine Variante des möglichen breiten Spektrums der Verfolgungen, nicht um eine Form, zu der man analogische Fälle in anderen Teilen Europas finden kann. Wie vorliegende Materialien zeugen, überwiegen in den böhmischen Ländern Prozesse zu einfachen dämonologischen Konstruktionen. Eine

eindeutige und äußerst interessante Ausnahme stellen Prozesse in Nordmähren in der zweiten Hälfte des 17. Jahrhunderts dar, die künftig eine systematische Forschung erfordern und in diese kurze Studie nicht miteingenommen wurden.

Die Studie weist erhebliche Beschränkungen auf, unter anderem wegen ihres begrenzten Umfangs. Es bleibt zu hoffen, dass sie zumindest teilweise relevante Voraussetzungen für einen Abriss der Problematik der Hexen- und Zauberprozesse bietet sowie auf Möglichkeiten einer weiteren Entwicklung und auf ein großes Potential der Forschung in diesem Bereich hinweist.